

PROSTOR

25 [2017] 2 [54]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY OF
ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
25 [2017] 2 [54]
171-440
7-12 [2017]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

172-189 **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI**
MARA MARIĆ
MIRA MEDOVIĆ

PERIVOJI RIJEKE DUBROVAČKE
ČIMBENICI IDENTITETA I KRITERIJI
VRJEDNOVANJA
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 712.03(497.5 DUBROVNIK)"13-20"

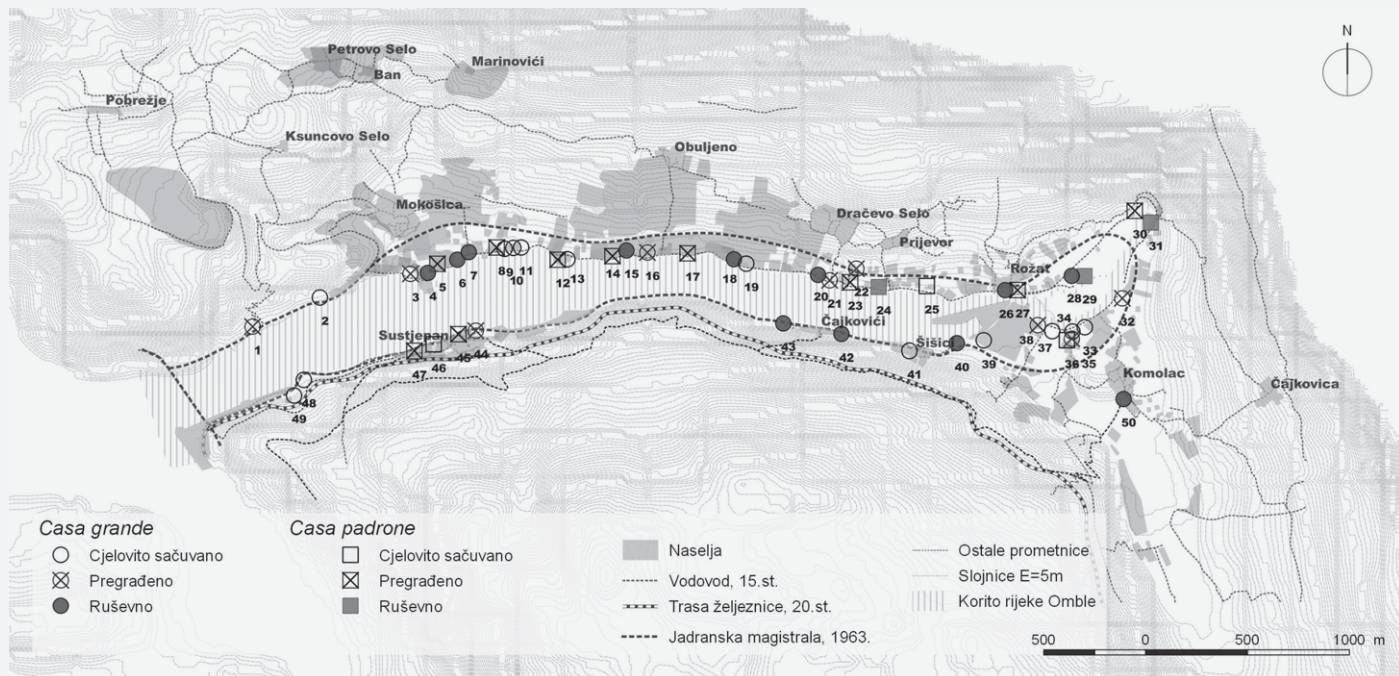
GARDENS IN *RIJEKA DUBROVAČKA*
FACTORS OF IDENTITY AND CRITERIA
FOR EVALUATION
ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 712.03(497.5 DUBROVNIK)"13-20"

Af

SL. 1. POLOŽAJ I STANJE PERIVOJA LJETNIKOVACA RIJEKE DUBROVAČKE, 2017.

FIG. 1 POSITION AND CONDITION OF THE GARDENS IN RIJEKA DUBROVAČKA, 2017

TABL. I. POPIS PERIVOJA LJETNIKOVACA NA PODRUČJU RIJEKE DUBROVAČKE

TABLE I LIST OF THE GARDENS IN RIJEKA DUBROVAČKA

Kartografski broj	Ljetnikovac	Lokalitet	Tip ladanjske cjeline
1	Vlaho Marinov Bobali	Mirinovo	casa grande
2	Jeronim Junije Gradi	Gradicevo	casa grande
3	Savin Stjepanov Palmota	Mokošica	casa grande
4	Andrija Marinov Sorgo	Mokošica	casa grande
5	Benedikt Mihov Bona	Mokošica	casa padrone
6	Pavao Stjepanov Gozze	Mokošica	casa grande
7	Ivan Marinov Pozza	Mokošica	casa grande
8	Bartol Nikolin Nale	Mokošica	casa padrone
9	Miho Lukov Bona	Mokošica	casa grande
10	Bernard Antunov Bona	Mokošica	casa grande
11	Ivan Marinov Caboga	Mokošica	casa grande
12	Bernard Gabrielov Cerva	Mokošica	casa padrone
13	Stjepan Marinov Zamagna	Mokošica	casa grande
14	Ivan Nikolin Sorgo	Obuljeno	casa grande
15	Klement Vlahov Gozze	Obuljeno	casa grande
16	Dragoje Martolićin Cerva	Obuljeno	casa grande
17	Ivan Lujov Cerva	Obuljeno	casa padrone
18	Lampridije Ilijin Cerva	Obuljeno	casa grande
19	Lujo Nikolin Bona	Obuljeno	casa grande
20	Nikola Ivanov Bona	Obuljeno	casa grande
21	Ivan Nikolin Palmota	Prijevor	casa grande
22	Nikola Marinov Rafa Gozze	Prijevor	casa grande
23	Damjan Ivanov Menze	Prijevor	casa padrone
24	Vlaho Marinov Bobali	Prijevor	casa padrone
25	Junije Mihov Cerva	Prijevor	casa padrone

Kartografski broj	Ljetnikovac	Lokalitet	Tip ladanjske cjeline
26	Junije Damjanov Sorgo	Rožat	casa grande
27	Nikola Franov Sorgo	Rožat	casa padrone
28	Andrija Miha Resti	Donovina	casa grande
29	Đore Stay	Donovina	casa padrone
30	Stjepan Tomov Bona	Mlinovi	casa padrone
31	Paladin Marinov Gondola	Mlinovi	casa padrone
32	Martolica Kristov Zamagna	Tenturija	casa grande
33	Antun Paulov Pozza	Tenturija	casa padrone
34	Paulo Junijev Gradi	Tenturija	casa grande
35	Marin Jakovljević Ragnina	Tenturija	casa grande
36	Nikola Lujev Gozze	Tenturija	casa padrone
37	Frano Vlahov Caboga	Tenturija	casa grande
38	Frano Ivanov Sorgo	Tenturija	casa grande
39	Junije Lukov Sorgo	Komolac	casa grande
40	Gundulićeva utvrda	Komolac	casa grande
41	Drndarski	Šišići	casa grande
42	Frano Marinov Caboga	Čajkovici	casa grande
43	Frano Mihov Bozdari	Čajkovici	casa grande
44	Luko Junijev Sorgo	Sustjepan	casa grande
45	Orsat Junijev Giorgi	Sustjepan	casa padrone
46	Kompleks Hanza	Sustjepan	casa padrone
47	Knezeva kuća	Sustjepan	casa padrone
48	Benedikt Stay	Bahatovina	casa grande
49	Miho Junijev Bona	Bahatovina	casa grande
50	Bizzaro-Facenda	Komolac	casa grande

MLADEN OBAD ŠĆITAROCI¹, MARA MARIĆ², MIRA MEDOVIĆ²

¹SVEUČILISTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

²SVEUČILISTE U DUBROVNIKU
ZAVOD ZA MEDITERANSKE KULTURE
HR – 20000 DUBROVNIK, MARKA MAROJICE 4
mos@arhitekt.hr , scitaroci@gmail.com
mara.maric@unidu.hr
mmedovic@unidu.hr

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 712.03(497.5 DUBROVNIK)"13-20"

TEHNIČKE ZNAJSTOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.05. – PEJSAŽNA ARHITEKTURA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 5. 11. 2017. / 13. 12. 2017.

¹UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
CROATIA – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

²UNIVERSITY OF DUBROVNIK
DEPARTMENT OF MEDITERRANEAN CULTURES
CROATIA – 20000 DUBROVNIK, MARKA MAROJICE 4
mos@arhitekt.hr , scitaroci@gmail.com
mara.maric@unidu.hr
mmedovic@unidu.hr

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 712.03(497.5 DUBROVNIK)"13-20"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.05. – LANDSCAPE ARCHITECTURE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 5. 11. 2017. / 13. 12. 2017.

PERIVOJI RIJEKE DUBROVAČKE ČIMBENICI IDENTITETA I KRITERIJI VRJEDNOVANJA

GARDENS IN *RIJEKA DUBROVAČKA* FACTORS OF IDENTITY AND CRITERIA FOR EVALUATION

CASA GRANDE
CASA PADRONE
DUBROVAČKI RENESANSNI PERIVOJ
LJETNIKOVAC
RIJEKA DUBROVAČKA

CASA GRANDE
CASA PADRONE
DUBROVNIK RENAISSANCE GARDEN
SUMMER VILLA
RIJEKA DUBROVAČKA

Na području Rijeke dubrovačke najveća je gustota ladanjske izgradnje iz doba Dubrovačke Republike. U radu je inventarizirano i vrjednovano 50 perivoja ljetnikovaca nastalih od 14. do kraja 19. stoljeća. Najbrojniji su renesansni perivoji iz 15. i 16. stoljeća. Istražena su njihova kulturno-povijesna, arhitektonsko-graditeljska i prostorno-ambijentalna obilježja te su utvrđeni kriteriji za vrjednovanje. Rezultate istraživanja moguće je primijeniti u obnovi perivoja.

Rijeka dubrovačka, the area west of Dubrovnik's historic core, is widely known for its abundance of Renaissance villas and gardens. This article presents 50 gardens of summer villas, developed between the 14th and the late 19th century with the majority of them created during the 15th and 16th century. This research reveals their cultural, historical, architectural, spatial, and ambient value and helps to establish the criteria for their evaluation.

UVOD

INTRODUCTION

Ladanjski sklopovi na području Rijeke dubrovačke bili su predmet brojnih znanstvenih i studijskih istraživanja.¹ Rijeka dubrovačka jedan je od najstarijih agrikulturnih i ladanjskih krajolika nekadašnje Dubrovačke Republike, koji je dio prvotnoga proizvodno-ladanjskog prostora izvan Grada nazivan Astarea.² Smatra se prostorom najgušće ladanjske izgradnje.³

Rijeka dubrovačka proglašena je 1964. godine *rezervatom prirodnog predjela*, a danas se štiti kao *značajni krajobraz* (temeljem Zakona o zaštiti prirode) u obuhvatu od izvora do ušća (približno 5 km), u pojasu od 300 m sa svake strane obalnih linija.⁴ Područje se djelomično nalazi u ekološkoj mreži.

Ovim istraživanjem obuhvaćeni su svi dostupni perivoji patricijskih sklopova Rijeke dubrovačke, neovisno o stupnju očuvanosti ili reprezentativnosti. Istraženo je 50 ljetnikovaca što su nastali od 14. do početka 20. stoljeća⁵ (Tabl. I.).

Još krajem 14. stoljeća u Rijeci dubrovačkoj vlastela građe kuće s vrtovima. Razlikuju se dva tipa zgrada: *casa padrone* (kuća gospodara) i *casa grande* (velika kuća). *Casa padrone* bila je obiteljski nasljedovana kuća dubrovačkog plemića s naglašenim gospodarskim karakterom. Pred kućom je bio vrt karakterističnih dubrovačkih renesansnih obilježja.⁶ *Casa grande* ladanjsko je zdanje koje se gradi isključivo za ladanje, vrt/perivoj nalazio se

unutar ogradnoga zida, a osim utilitarne ima i reprezentativnu ulogu.

Cilj istraživanja bio je ukazati na brojnost dubrovačkoga perivojnog naslijeđa na području Rijeke dubrovačke, utvrditi njihovo stanje, definirati identitetska obilježja i postaviti kriterije vrjednovanja perivoja – kao polazište za postavu kriterija za nove zahvate uređenja i obnove. Tako dobiveni rezultati istraživanja naci će primjenu u daljnjemu znanstvenom istraživanju, u edukacijskom procesu te kod odabira modela obnove i revitalizacije.

Metoda istraživanja – Istraživanje je provedeno na temelju relevantne znanstvene, arhivske, kartografske, stručne i druge građe, te izvidom na terenu. Popisivanje i opisivanje ljetnikovačkih sklopova provedeno je temeljem analize arhivske građe, franciskanskoga katastra iz 1837. godine, orto-foto karata iz 2015. godine i terenskog obilaska. Za terensko istraživanje izrađen je kataloški obrazac. Dio tako dobivenih podataka podvrgnut je statističkoj obradi. Svi prostorni podatci uneseni su u GIS program, na osnovi kojeg su izrađeni novi kartografski prikazi – smještaj ljetnikovaca i perivoja, kao i stupanj njihove očuvanosti. Istraživanjem su obuhvaćeni svi ladanjski sklopovi s perivojima (50 lokaliteta), neovisno o stupnju reprezentativnosti i očuvanosti. Postavljeni su jedinstveni kriteriji vrjednovanja perivoja. Na temelju posljednjih arhivskih podataka utvrđeno je da su na pro-

¹ Prelog, istraživački radovi Instituta za povijest umjetnosti na području Dubrovnika 1962.-1988.; KESTERČANEK, 1971.; ČORAK, 1989.; GRUJIĆ, 2003.

² LUČIĆ, 1962: 275-299

³ GRUJIĆ, 1982: 9

⁴ Zastita obuhvaca 479,66 ha: 352,69 ha kopna i 126,97 ha mora.

⁵ U radu se spominju talijanizirana prezimena dubrovačke vlastele prema: VEKARIĆ, 2012.

⁶ ŠIŠIĆ, 1991: 92

⁷ STOJAN, 2017.

⁸ *Casa padrone* Sigismunda Gondule na desnoj obali, u području Bahatovine prema luci Gruz; ljetnikovac Jakova Dragojeva Gozde i Držicev ljetnikovac na izvoru Omble.

⁹ U Sustjepanu se nalazi dijelom očuvan sklop Savina Stjepanova Palmote (*casa padrone*), i to točno nasuprot ljetnikovcu s perivojem koji je Savin Stjepanov Palmota izgradio u Mokosići na obali (*casa grande*).

¹⁰ Projekt financira Hrvatska zaklada za znanost [HERU-2032], a provodi se na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

¹¹ FISKOVIĆ, 1966: 13, 18, 24, 43

¹² BERETIĆ, 1958: 21

¹³ KESTERČANEK, 1971: 75-95

¹⁴ PRELOG, 1965., 1972: 3-6, 1975: 81-94, 1978: 127-128, 1985: 25-28, 1987., 1989., 1991., 2003.; PRELOG, MARKOVIĆ, 1987.

¹⁵ GRUJIĆ, 1982: 1-76, 1987.a, 1987.b, 1987.c, 1989.a: 346-363, 1989.b: 275-287; 1990: 9-16; 1991.a, 1991.b: 199-222; 1994., 1996: 83-103, 1998: 170-173, 2002.a: 107-121; 2002.b: 31-51; 2003: 27-32, 2006: 7, 2012: 43-52

¹⁶ ŠIŠIĆ, 1991., 1998.

¹⁷ PRELOG, MARKOVIĆ, 1987: 35, 315, 318; PRELOG, TADIĆ, TENSEK, 1979.

storu Rijeke dubrovačke bila pedeset i četiri ladanjska sklopa.⁷ Ovim ih je istraživanjem obrađeno pedeset (Tabl. I.) jer su tri zauvijek nestala⁸, a jedan je sklop samo djelomično očuvan⁹.

Istraživanje je provedeno u sklopu znanstvenog projekta *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Planning Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage* [HERU-2032], koristeći metodološki okvir istraživačkog projekta.¹⁰

Dosadašnja istraživanja i teorijski okvir – Proučavanje ladanjskih zdanja u Rijeci dubrovačkoj intenzivira se nakon Drugoga svjetskog rata, kada se stječu i prvi formalno-pravni uvjeti njihove zaštite. Među autorima koji su postavili čvrste temelje za sva daljnja istraživanja ističu se radovi Cvita Fiskovića¹¹, Lukše Beritića¹², Frana Kestercaneka¹³, Milana Preloga¹⁴, Nade Grujić¹⁵ i Bruna Šišića¹⁶.

C. Fisković prepoznaje vrijednosti perivojne ostavštine dubrovačkih ljetnikovaca, prvi ih put međusobno uspoređuje te izdvaja njihove posebnosti i vrijednosti. B. Šišić 1974. godine ustanovljuje termin *dubrovački renesansni vrt* kojim opisuje specifičan tip perivoja i postavlja temelje za sva buduća istraživanja u području dubrovačke perivojne baštine. Značajan doprinos u određenju stilske pripadnosti i inventariziranju tadašnjega stanja ladanjskih sklopova nalazimo u studijama Instituta za povijest umjetnosti iz Zagreba

pod vođenjem profesora M. Preloga.¹⁷ Vrijedna su ostavština arhitektonske analize ljetnikovaca s prikazima perivojne kamene plastike u radu Ivana Zdravkovića.¹⁸

Nezaobilazna su iscrpna istraživanja i knjige N. Grujić o ladanjskoj arhitekturi Dubrovnika.¹⁹ Čitav niz je istraživanja povjesničara umjetnosti koja se bave reprezentativnim ladanjskim sklopovima u Rijeci dubrovačkoj.²⁰ Primijenjena načela obnove perivoja ljetnikovaca donosi B. Šišić u knjizi *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*.²¹

Istraživanja prikazana u ovome radu bit će temelj za daljnje istraživanje s namjerom utvrđivanja metodološkog polazišta za obnovu i revitalizaciju, odnosno za iznalaženje prikladnih modela unaprjeđenja povijesnih perivoja. Cilj je prirediti polazišta za znanstveno utemeljenu i stručno relevantnu obnovu perivoja i samih ljetnikovaca kao nedjeljive ladanjske cjeline. Prilikom utvrđivanja kriterija i modela obnove perivoja valja konzultirati osnovnu literaturu posvećenu temi obnove perivojne arhitekture.²² Temeljno polazište za obnovu i revitalizaciju zapuštenih perivoja, i svih koji nisu u funkciji, jest Firentinska povelja o povijesnim vrtovima ICOMOS-IFLA iz 1982. godine.²³

Niz novijih istraživanja francuskih i njemačkih autora polemizira o mogućoj promjeni namjene povijesnoga perivoja u odnosu na izvornu namjenu. Pritom se naglašava potreba poštivanja načela ekonomičnosti i društvene korisnosti obnovljenoga povijesnog perivoja.²⁴ U proslavu krovnog dokumenta institucije Historic England – *Conservation Principles, Policies and Guidance* navodi se okvir za upravljanje promjenama u povijesnom okolišu, pri čemu je važno imati jasnu namjenu i održivu uporabu. Naziva se to konstruktivnom obnovom i očuvanjem.²⁵ Među šest načela očuvanja osobito se ističu dva: razumijevanje značaja kulturnog dobra i kulturnim dobrima treba upravljati tako da zadrže svoje vrijednosti.²⁶ Važno je provesti vrjednovanje kao temelj za razumijevanje značaja kulturnog dobra, postaviti kriterije radi očuvanja njegove vrijednosti te kulturnim dobrima ekonomski održivo upravljati tako da zadrže svoje vrijednosti i identitetska obilježja.

KONTEKST NASTANKA I RAZVOJA DUBROVAČKIH PERIVOJA

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF DUBROVNIK GARDENS

U prostorno-zemljopisnom smislu, Rijeka dubrovačka je izdužen morski zaljev u dnu kojeg se nalazi izdašno izvoršte rijeke Omble, koja je kratkoga površinskog, a znatno duljega podzemnog toka. U neposrednoj je blizini grada Dubrovnika pa je dio njegove admini-

Tabl. II. TALIJANSKO I HRVATSKO IME OBITELJI
TABLE II. ITALIAN AND CROATIAN FAMILY NAME

Talijansko ime obitelji	Hrvatsko ime obitelji
Bobali	Bobaljević
Gradi	Gradić
Palmota	Palmoćić
Sorgo	Sorkoćević
Bona	Bunić
Gozze	Gucetić
Pozza	Pucić
Nale	Naljesković
Caboga	Kabuzić/Kaboga
Cerva/Crijeva	Crijević
Zamagna	Džamanjić/Zamanja
Menze	Mencetić
Resti	Rastić
Stay	Stojković
Gondola	Gundulić
Gradi	Gradić
Ragnina	Ranjina
Drndarski	Drndarski
Bozdari	Bozidarević
Hanza	Hanza
Bizzaro-Facenda	Bizaro

¹⁸ ZDRAVKOVIĆ, 1951: 5-21

¹⁹ Posebice je N. Grujić istraživala ljetnikovce Gozze, Resti, Bozdari, Staj-Caboga, Bona-Caboga i Sorgo.

²⁰ MARKOVIĆ, 1990: 231-265; ČORAK, 1989: 229-231; KNEŽEVIĆ, 1985: 65-77. Istraženi su ljetnikovci Gozze ispod naselja Obuljeno, Sorgo na Ombli, Bozdari u Čajkovićima i drugi.

²¹ ŠIŠIĆ, 1981. Rad naglašava važnost vrjednovanja povijesnih slojeva vrta. Šišić je autor brojnih projekata obnove perivoja: vrtovi i perivoji otoka Lokruma, 19./20.st. (1959.-1989.); vrt vile Gozze i Arboretum HAZU u Trstenom, 16./19. st. (1962.-1963.); vrt vile Sorgo u Komolcu, 16. st. (1970.-1972.); vrt vile Crijević-Pucić u Dubrovniku, 16./19. st. (1985.); vrt vile Bozdari-Skaprlenda u Čajkovićima, početak 18. st. (1989.); vrt vile Sorgo na Lapadskoj obali iz 1521. (1993.) i dr.

²² Inozemni autori (odabir): BORS-OPRISA, IOANA, 2013.; CONAN, 1999.; DE VICO FALLANI, 2007., 2009.; HORN, 2005.; RODHE, 2012.; SALES, 1993. Domaći autori (odabir): ŠIŠIĆ, 1981., 1991.; OBAD ŠĆITAROCI, 1992.; OBAD ŠĆITAROCI, KOVAČEVIĆ, 2014.; KAPOVIĆ, 2006.

²³ The Florence Charter: Historic Gardens (1982.) ICOMOS IFLA

²⁴ SALES, 1993.; HORN, 2005.; BORS-OPRISA, IOANA, 2013.; RODHE, 2012.; CONAN, 1999.

²⁵ LOCKHART, 2008.

²⁶ Principe 1: The historic environment is a shared resource; Principle 2: Everyone should be able to participate in sustaining the historic environment; Principle 3: understanding the significance of places is vital; Principle 4: Significant places should be managed to sustain their values; Principle 5: Decisions about change must be reasonable, transparent and consistent; Principle 6: documenting and learning from decisions is essential. [Historic England, Conservation Principles, Policies and Guidance, 2008.]

SL. 2. LADANJSKI KRAJOLIK NARUŠEN NEOBZIRNOM NOVOM IZGRADNJOM, LIJETNIKOVAC JUNIJE LUKOV SORGO
FIG. 2 RURAL LANDSCAPE DEGRADED BY INCONSIDERATE NEW CONSTRUCTION, VILLA JUNIJE LUKOV SORGO

strativne cjeline. Još od 9. stoljeća postaje dio teritorija nekadašnje Dubrovačke Republike koji Dubrovčani smatraju djedovinom (*Hereditas*).²⁷ Nakon što su polovicom 14. stoljeća priskrbljeni i gornji dijelovi Astoreje²⁸, čime je formiran tzv. stariji teritorij Dubrovačke Republike, to je područje razdijeljeno vlasteli i odabranim građanima, što je razvidno iz drugoga po redu najstarijega dubrovačkog zemljišnika – *Libro negro del Astarea*.²⁹

Primarna prostorna posebnost ljetnikovaca Rijeke dubrovačke jest njihov smještaj neposredno uz vodu. Zbog toga se glavna komunikacija s Gradom odvijala pomorskim putem. Posebnost je i trasa ranorenesansnoga gravitacijskog vodovoda iz 1437. godine, koji je istodobno bio u funkciji kopnene komunikacije prema Gradu.³⁰

Blagi nagibi na prisojnoj strani Rijeke, ugodna ljeta i blage zime, plodno tlo i obilje izvorske vode – pogodovalo je da se na tom području uzgajaju različite poljodjelske kulture. Zbog toga su u prošlosti svi ljetnikovci na području Rijeke dubrovačke, gdje su to prostorne mogućnosti dopuštale, izvan ogradnih zidova imali terasaste vrtove na kojima se prvotno gajila vinova loza, a poslije i masline.³¹ Primarno su ondje građene kuće koje su služile za pohranu ljetine, proizvodnju i prodaju ulja, vina i rakije, a u kojima su vlasnici mogli prespavati u doba sezonskih radova. Bile su to tzv. *Case padrone*.

Reprezentativni ljetnikovci ponajprije namijenjeni ladanju, tzv. *Casa grande*, kako ju navode stari dubrovački spisi, nastaju najčešće krajem 15. i u 16. stoljeću. Vecina vlastelina koji su imali posjede u Rijeci prvotno je posjedovala *Casa padrone*, a zatim, kad su im materijalni uvjeti to omogućili, grade veće ladanjske sklopove.³²

Dubrovačke ladanjske cjeline nastaju gotovo istodobno kada i talijanski ljetnikovci.³³ Iako je nedvojbeno postojao utjecaj Italije, podjednako kao i inspiracija antičkim predloscima za gradnju vila, dubrovačke ljetnikovce odlikuju jedinstvene stilske i organizacijske osobitosti.³⁴ Za razliku od talijanskih koje su projektirali tada znameniti arhitekti i vrtni majstori te za koje su očuvani nacrti, pa i slike poput prikaza perivoja obitelji Medici na Utensovim lunetama, dubrovačke perivoje osmišljavaju i doslovno grade u kamenu sami plemići sa svojim graditeljima i klesarima, što se vidi iz brojnih precizno definiranih ugovora.³⁵

Perivoji dubrovačkih ljetnikovaca, jednako kao i zgrade, intimna su boravišta obitelji, utilitarni su (sadilo se korisno raslinje), prilagođeni prostornim uvjetima (malene površine na nagnutom terenu), uvjetovani osobitostima podneblja (krška podloga, topla ljeta). Gradnja u kamenu, oblikovanje perivojnih insula kao posljedica nedostatka tla, terasasti vrtovi, postavljanje odrina/pergola radi osiguravanja hlada – obilježja su perivoja/vrtova 'po dubrovačku', kakve nalazimo sve do kraja 19. stoljeća.³⁶ Zbog toga su u ovome istraživanju uzeti u obzir svi ladanjski sklopovi s perivojima u Rijeci dubrovačkoj.

Dubrovački renesansni perivoji tijesno su vezani za zgradu ljetnikovca. Visoki ogradni zidovi okružuju perivoj te tako osiguravaju intimnost i sigurnost. U približno ortogonalnom tlocrtu perivoja glavna šetna staza povezuje interijer i eksterijer prolazeći kroz prizemlje ljetnikovca, čime se negira čvrsta granica između kuće i perivoja. Skladnost i jednostavnost u oblikovanju perivoja ponajprije proizlazi iz postavljenih funkcionalnih zahtjeva, ali i uputa dubrovačke vlasti o nerazmetljivosti bogatstvom, što je postala općeprihvaćena paradigma u doba Dubrovačke Republike. Pačetvorinasta vrtna polja, ograđena kamenim zidom visine 60 cm, rezultat su potrebe

27 LUČIĆ, 1962.

28 LUČIĆ, 1970: 11

29 „Nakon toga je općinsko zemljište 1366. i 1369. razdijeljeno među vlastelom i odabranim građanima, slično kako je postupljeno nekoliko desetljeća ranije s peljeskom stečevinom. Zemlja za razdiobu podijeljena je na ukupno 24 desetine (decene), od kojih je svaka dobila naziv po svom nositelju, redovito plemiću.” [MARINOVIC, 2005: 10]

30 SEFEROVIC, MARIC, 2006: 95-137. Vodovod je projektirao i izveo talijanski graditelj Onofrio Giordano della Cava iz okolice Napulja.

31 LUČIĆ, 1962.; ROLLER, 1955: 372

32 B. Kotruljević piše o tim dvama tipovima građevina: „Gospodar mora imati ljetnikovac, a ako je moguće čak i dvije vrste. Jedan drzis zbog koristi i rente da prehrani obitelj. Nije važno da bude daleko od grada jer moraš paziti samo na korisnost. Drugi ljetnikovac neka služi za zabavu i osveženje tebi i tvojoj obitelji, ali ne posjećuj ga previše jer često odlazanje na ladanje odvraća ljude od posla.” [JANEKOVIC RÖMER, 2009.]

33 Talijanski ljetnikovci nazivaju se *luogo di retiro*, *luogo di delizia*, *ville di diporto*. [GRUJIC, 1994: 144]

unošenja plodne zemlje za kultiviranje osjetljivih agruma, koji su istodobno i korisne i uresne biljke. Šetnice pod vitkim stupovima odrina stvarale su povoljne mikroklimatske uvjete i intimnost vanjskih prostora. Voda je nenametljivo nazočna u obliku zidnih fontana (česmi) jer se vodom gospodarilo racionalno. Morska voda u nekim se perivojima koristi u bazenima, koji su istodobno i ribnjaci i vode na ogledala.³⁷ Zbog prisutnosti pitke vode u zaleđu ljetnikovaca, koja se slijevala padinama Rijeke, u većini perivoja na tom pređelu nalazimo kanale za natapanje vrtova i perivoja.³⁸

Preobrazbe prostorno-urbanističkog okruženja ljetnikovaca počele su se događati početkom 19. stoljeća kada francuska vojna uprava počinje graditi cestu ispred pročelja ljetnikovaca odvajajući ih od mora. Austrija nastavlja gradnju prometnice uz more, ali se tada tim zahvatima još uvijek ne narušava cjelovitost ladanjskoga sklopa. Gradnja željezničke pruge početkom 20. stoljeća odjeljuje ljetnikovce od svoga proizvodnog zaleđa na lijevoj obali Rijeke. Najveća devastacija ladanjskih sklopova i njihova terasastog začelja i u mnogim slučajevima narušila cjelovitost ladanjskoga sklopa (sruseni dijelovi orsana).³⁹ Planirana naselja Nova Mokošica, ali i brojne bespravno građene zgrade, narušili su karakter agrikolturnoga ladanjskog krajolika ljetnikovaca Rijeke dubrovačke (Sl. 2.).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

RESEARCH RESULTS

Rezultati istraživanja 50 perivoja ljetnikovaca Rijeke dubrovačke prikazani su u tri tematske cjeline, koje su usredotočene na korištenje i stanje perivoja, obilježja perivoja te na arhi-

³⁴ OBAD ŠĆITAROCI, 1992., 1996.

³⁵ FISKOVIC, 1966: 9-10

³⁶ Činjenica da posjeduju niz zajedničkih obilježja, koja su im diferencirano svojstvena, svrstava dubrovačke vrtove u posebnu skupinu, iskazujući ih kao tipološku osobitost u okviru vrtnje umjetnosti renesanse koju smo obilježili zajedničkim nazivom dubrovački renesansni vrt. [Šišić, 1991: 92]

³⁷ Poput očuvanih u ljetnikovcu Sorgo u Komolcu ili u ljetnikovcu Staj-Caboga na Batahovini koji nisu sačuvani. Atraktivan bazen izvan Rijeke dubrovačke nalazi se uz ljetnikovac Sorgo na Lapadu, u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

³⁸ Primjerice ljetnikovci: Pavao Stjepanov Gozze, Klement Vlahov Gozze, Savin Stjepanov Palmota, Junije Lukov Sorgo, Bizzaro-Facenda, Bona-Caboga.

³⁹ Neki perivoji ljetnikovaca zauvijek su ostali izgubljeni ispod trase prometnice, poput perivoja ljetnikovaca: Staj na Bahatovini, Gondola u Komolcu, Giorgi u Sustjepanu te dio perivoja Palmota u Mokošici, Bona na Bahatovini i Bozdari u Čajkovicima.

Tabl. III. KORISTENJE PERIVOJA, TRAVANJ-KOLOVOZ 2017.

TABLE III USING THE GARDENS, APRIL-AUGUST 2017

Karakter perivoja	Boravišni	Reprezentativni	Utilitarni	Reprezentativni boravišni	Reprezentativni utilitarni	Sve
	8	16	4	3	9	10
	16%	32%	8%	6%	18%	20%

Tabl. IV. VRIJEME NASTANKA PERIVOJA

TABLE IV PERIOD OF GARDEN FORMATION

Stoljeće	14. st.	15. st.	16. st.	17. st.	18. st.	19. st.
	1	16	24	4	4	1
	2%	32%	48%	8%	8%	2%

Tabl. V. STILSKA OBIJEŽJA PERIVOJA

TABLE V STYLISTIC FEATURES OF THE GARDENS

Stilsko obilježje	Barok	Renesansa	Romantizam	Renesansa Romantizam	Gotika Renesansa	Renesansa Barok Romantizam
	2	36	1	8	1	2
	4%	72%	2%	16%	2%	4%

Tabl. VI. VLASNICKA PRIPADNOST PERIVOJA

TABLE VI OWNERSHIP OF THE GARDENS

Vlasništvo	grad vlasnik	1 vlasnik	2 vlasnika	3 vlasnika	4 vlasnika	5 vlasnika	10 vlasnika	20 vlasnika	27 vlasnika
	5	25	12	2	2	1	1	1	1
	10%	50%	24%	4%	4%	2%	2%	2%	2%

Tabl. VII. POVRŠINSKI ODNOS PERIVOJA I LADANJSKOGA SKLOPA

TABLE VII RATIO BETWEEN THE AREA OF THE GARDEN AND THE VILLA COMPLEX

% zauzimanja perivojne površine	0-49% perivoj	50-69% perivoj	70-79% perivoj	80-89% perivoj	90-99% perivoj	100% perivoj
	3	10	10	18	8	1

Tabl. VIII. OČUVANOST OGRADNIH ZIDOVA LADANJSKOGA SKLOPA

TABLE VIII PRESERVED CONDITION OF THE FENCE WALLS OF THE COMPLEX

Broj sačuvanih zidova	nije očuvan ni jedan	očuvan 1	očuvana 2	očuvana 3	očuvana 4
	5	5	5	2	33
	10%	10%	10%	4%	66%

Tabl. IX. OČUVANOST ARHITEKTONSKIH I PERIVOJNIH ELEMENATA LADANJSKOGA SKLOPA

TABLE IX PRESERVED CONDITION OF THE ARCHITECTURAL AND GARDEN ELEMENTS OF THE VILLA COMPLEX

Brojnost sačuvanih	izgubljeno	1	2	3	4	5-7	više od 9
Stupovi	48%	2%	4%	6%	8%	12%	26%
Šetnice	38%	18%	8%	12%	4%	4%	16%
				više od 2			
Reljefi	80%	16%	2%	2%			
Krone cisterni	62%	24%	12%	2%			
Kamena pila	72%	22%	4%	2%			
Kameni namjestaj	82%	10%	8%				
Česme	90%	10%					
Orsani	54%	46%					
Terase	72%	28%					
Glorijeti	94%	6%					
Kapelice	72%	26%					

Tabl. X. OČUVANOST VRTNIH POLJA

TABLE X PRESERVED CONDITION OF THE GARDEN FIELDS

Vrtna polja	Izgubljeno	1	2	3	4	Više od 4
	20	3	10	5	8	4
	40%	6%	20%	10%	16%	8%

SL. 3. ORSAN LJETNIKOVCA ZAMAGNA S KANALOM UZ OGRADNI ZID
FIG. 3 BOATHOUSE OF THE VILLA ZAMAGNA WITH A CANAL ALONG THE FENCE WALL

SL. 4. TERASA LJETNIKOVCA RESTI DONOVINA, NAJDUlja TERASA U RIJEKI DUBROVAČKOJ
FIG. 4 TERRACE OF THE VILLA RESTI DONOVINA, THE LONGEST TERRACE IN RIJEKA DUBROVAČKA

SL. 5. OBNOVLJENI GLORIJET, LJETNIKOVAC GRADI
FIG. 5 RENOVATED GLORINETTE (PAVILION), VILLA GRADI

SL. 6. KAPELICA GOSPE OD ZDRAVLJA, LJETNIKOVAC ZAMAGNA
FIG. 6 CHAPEL OF THE LADY OF HEALTH, VILLA ZAMAGNA

tektonske i perivojne elemente ladanjskih cjelina (Sl. 1., Tabl. I.). Istraživano je 50 lokaliteta, neovisno o stupnju cjelovitosti i očuvanosti.

KORIŠTENJE I STANJE LADANJSKIH SKLOPOVA

USE AND CONDITION OF VILLA COMPLEXES

Uočeno je da se 64% lokaliteta na neki način koristi, dok se 36% njih ne koristi, bez namjene je. S obzirom na namjenu, utvrđeno je šest karaktera ladanjskih cjelina (Tabl. III.). Boravišni karakter posjeduje 16% perivoja i oni su namijenjeni boravku na otvorenom. Utilitarni perivoji (8%) zasadeni su većinom autohtonim povrtnim i voćnim kulturama, dok se reprezentativnim perivojima (32%) smatraju oni uočljivo vizualno-estetskog karaktera. Ostatak perivoja (44%) posjeduje kombinirana obilježja.

Od 50 obrađenih ladanjskih cjelina 34% su ruševine, 35% ih je pregrađeno, a 30% su cjeloviti ladanjski sklopovi, što podrazumijeva postojanje izvornoga ogradnog zida s perivojem i zgradom. Prema dostupnim podacima obnovljeno je 64% ladanjskih sklopova, samo 10% njih obnovljeno je prema stručno utemeljenoj proceduri (istraživanje povijesti izgradnje, izrada dokumentacije za obnovu i suglasnost konzervatora), a 54% prema nahodjenju vlasnika (bez suglasnosti konzervatora).

Prevladavajuća namjena ljetnikovaca jest stanovanje, sa čak 48% zastupljenosti, što je ujedno i izvorna namjena ljetnikovca. Najmanji broj ima javno-društvenu namjenu, tek 2 ladanjska sklopa (Bona-Caboga i Staj-Caboga). U isključivo je turističkoj funkciji 10%, dok je stanovanje s turističkom ponudom prisutno s 8%. Taj podatak ukazuje na tendenciju ekonomskoga korištenja građevina, što je trenutačni trend na dubrovačkom području, a u Europi je to u mnogim primjerima ustaljena praksa.

Namjena zgrade i cijeloga sklopa bitno utječe na način i razinu oblikovanja, pa tako i na obnovu perivoja.

OBILJEŽJA PERIVOJA RIJEKE DUBROVAČKE

GARDENS IN RIJEKA DUBROVAČKA AND THEIR FEATURES

Kataloškom obradom utvrđena su identitetska obilježja (čimbenici identiteta) perivoja na području Rijeke dubrovačke. Analizirane su ladanjske cjeline s prostorno-urbanističkog, pejzažnog, arhitektonskog, ambijentalnog i imovinsko-pravnog motrišta⁴⁰ te su dobiveni podatci statistički obrađeni. Razlikujemo opće i posebne čimbenika perivojnog identiteta.⁴¹ Općim čimbenicima smatraju se: prostorno-položajni činitelji, razdoblje nastanka, funkcionalnost i vlasnički odnosi ladanjskih sklopova. Posebni čimbenici odnose se na identitet dubrovačke ladanjske perivojne arhitekture poput odnosa perivoja i građevine, karaktera perivoja, stilskih obilježja te očuvanosti vrtno-arhitektonskih elemenata (ogradni zidovi, orsani, kapelice, vrtna polja, stupovi, odrine, pila, cesme, ribnjaci i dr.).

Smještaj (Sl. 1.) – Analiza položaja pokazuje da se 58% perivoja nalazi na desnoj obali Rijeke dubrovačke, 36% njih je na lijevoj, 4% nalazi se u prostoru izvorišta rijeke Omble, a 2% smješteno je na lokalitetu Komolac. Razlog takvom prostornom razmještaju jesu mjestopisna i ambijentalna obilježja. Desna je obala izložena jugu i blagih je padina, dok je lijeva obala sjeverna, strmija je i nepristupačnija. Na prostoru izvorišta Omble, s usjekom

⁴⁰ OBAD ŠĆITAROCI, 1992.

⁴¹ OBAD ŠĆITAROCI, BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, 2006.

⁴² *Casa padrone* Stjepana Tomova Bone i Marinova Gondole

⁴³ Ljetnikovac Bizzaro-Facenda

⁴⁴ STOJAN, 2017.

⁴⁵ Zaceti kulture ladanja nastaju u 14. st., primjer: ostaci Gunduliceve utvrde.

⁴⁶ Bozdari-Škaprlenda, Benedikt Mihov Bona, Paladin Marinov Gondola, Staj-Caboga

⁴⁷ Ivan Nikolin Sorgo, sklop Hanza, Bozdari-Škaprlenda, Bizzaro-Facenda

⁴⁸ Ljetnikovac Drndarski

⁴⁹ Iako ponekad građevina ljetnikovca nastala u razdoblju renesanse ima i gotičke elemente (primjerice gotička trifora na ljetnikovcu Gozde ispod naselja Nova Mokošica) pa se u nekim primjerima govori o goticko-renesansnim obilježjima ljetnikovca, kod perivoja nisu uočena odstupanja u stilu pa se oni u ovom razdoblju

strmih strana sve do korita rijeke, smjestile su se samo dvije ladanjske cjeline.⁴² Ravničarski predio Komolca s plodnim tlom u povijesti se čuvao za poljodjelstvo, pa tu nalazimo samo jedno ladanjsko prebivalište.⁴³

Vrijeme nastanka (Tabl. IV.) – Vrijeme nastanka utvrđeno je prema arhivskim podatcima.⁴⁴ Osamdeset posto ladanjskih cjelina nastaje u 15. i 16. st., što se podudara s razdobljem kulturno-povijesnoga procvata Dubrovačke Republike. Ostatak ladanjskih perivoja nastaje u 14. stoljeću⁴⁵ ili poslije – u 17.⁴⁶, 18.⁴⁷ i 19.⁴⁸ stoljeću.

Stilska obilježja (Tabl. V.) – Temeljem literature i terenskog izvida utvrđena su stilska obilježja. Isključivo renesansna obilježja posjeduje 72% perivoja⁴⁹, dok 16% ima renesansna i kasnija dodana romantičarska obilježja. Samo romantičarska obilježja nalazimo u perivoju ljetnikovca Drndarski (nastao na prijelazu 19. u 20. st.). Barokna obilježja ima 4% perivoja. Jednako toliko posjeduje i renesansna, barokna i romantičarska obilježja, dok 2% perivoja sadrži srednjovjekovno-renesansna obilježja.

Vlasništvo (Tabl. VI.) – Neriješeni imovinsko-pravni odnosi jedan su od najvećih današnjih problema u provedbi obnove ladanjskih zdanja. Optimistični su podatci dobiveni⁵⁰ u ovome istraživanju da se 50% ladanjskih cjelina Rijeke dubrovačke nalazi u vlasništvu samo jednoga privatnog vlasnika, što olakša-

va održavanje i obnovu. Grad Dubrovnik otkupio je ili krenuo u postupak otkupa za 10% ljetnikovaca.⁵¹ Ostale ladanjske cjeline posjeduju dva ili više vlasnika.

Odnos perivoja i ladanjskoga sklopa (Tabl. VII.) – Pod površinom perivoja obuhvaćeno je sve što nije izgrađeno, neovisno o stupnju očuvanosti perivoja. U samo tri primjera (od 50 istraživanih) perivoj zauzima manje od 50% cjelokupne površine ladanjske cjeline, i to u ljetnikovcu Bobali (25% ukupne površine posjeda je perivoj), u ljetnikovcu Sorgo u Obuljenom (45%) i ljetnikovcu Bona u Mokošici (49%). Kod 8 ladanjskih cjelina zgrade zauzimaju površinu od samo 10% površine cjeline, što znači da je perivoj na 90% površine. Posjed Đore Staja uz ljetnikovac Resti jedini je primjer sa 100% površinom terena jer je zgrada ljetnikovca nestala. Kod ostalih 38 lokaliteta perivoj zauzima površinu 50-90% površine ladanjskoga sklopa.

Ogradni zid ladanjskoga sklopa (Tabl. VIII.) – Glavni pokazatelj cjelovitosti ladanjskoga sklopa, a time i perimetra perivojnog prostora, jest postojanje ogradnih zidova.⁵² Ogradni zidovi uvijek su se gradili od kamena s vezivom (vapneni mort), zbog čega je većina ostala očuvana do danas, barem djelomično.⁵³ U 66% ladanjskih cjelina očuvana su sva četiri ogradna zida, dok je 10% cjelina bez ijednoga sačuvanog zida. Jednako toliko ima sačuvan po jedan i dva zida, dok 4% ima sačuvano 3 ogradna zida.

Suvremeni zahvati u perivojima – Terenskim izvidom u perivojima su utvrđeni različiti zahvati nastali u novije doba, kao što su građevne prilagodbe (adaptacije), pregradnje i nova izgradnja. Najčešće graditeljski zahvati ne poštuju naslijeđene vrijednosti. U 6% perivoja smješteni su novi bazeni, nastali s pojavom apartmanizacije i razvojem turističke ponude. U 8% lokaliteta unesena su nova polja za nasade, najčešće povrtno-kulturne, vinova loza i masline. Perivojne površine pretvorene u parkirališta (1-2 parkirališna mjesta) nalazimo u 8% ladanjskih cjelina. Zabilježeno je 62% ostalih različitih zahvata u perivojima (ugradnje, dogradnje, suhe marine i dr.). Takvi suvremeni zahvati negiraju postojanje perivoja i narušavaju prepoznat-

SL. 7. RIBNJAK, LJETNIKOVAC SORGO U KOMOLCU
FIG. 7 FISH POND, VILLA SORGO IN KOMOLAC

SL. 8. ŠETNICE I INSULE, LJETNIKOVAC PAVAO STJEPANOV
GOZZE U MOKOŠICI
FIG. 8 WALKWAYS AND INSULAE, VILLA PAVAO STJEPANOV
GOZZE IN MOKOŠICA

SL. 9. RELJEF IZNAD ULAZA, LJETNIKOVAC BOZDARI
U ČAJKOVICIMA
FIG. 9 RELIEF ABOVE THE ENTRANCE, VILLA BOZDARI
IN ČAJKOVICI

SL. 10. INSULE I ŠETNICE, LJETNIKOVAC KLEMENT VLAHOV
GOZZE
FIG. 10 INSULAE AND WALKWAYS, VILLA KLEMENT VLAHOV
GOZZE

karakteriziraju kao renesansni zbog karakterističnih sukladnih obilježja.

⁵⁰ Pristup podatcima s neovjerenog katastra dostupnog na internetu.

⁵¹ Potaknut uspješnom obnovom ljetnikovca Bona-Caboga na Batahovini 2013. g. (privatni vlasnik donirao je ljetnikovac Gradu za javnu namjenu i financirao obnovu) i ljetnikovca Staj-Caboga (Hrvatski restauratorski zavod), Grad Dubrovnik vodi postupak otkupa za ljetnikovce Bozdari u Čajkovicima, Resti na Donovini, Gozze u Obuljenom, ljetnikovac Sorgo u Komolcu (obnovljen prema projektu Kauzlarica i Šišica 1972., ali ponovno zapušten), te za ostatke ljetnikovca Gondola u Komolcu.

⁵² Osim u iznimnom primjeru ljetnikovca Sorgo u Komolcu, gdje se perivoj krajem 19. i početkom 20. st., u duhu romantizma, proširio i izvan ogradnih zidova. U analizu je uzeta cjelokupna površina perivoja.

⁵³ Zabilježeni su svi ogradni zidovi, neovisno o stupnju očuvanosti i izvornoj visini.

SL. 11. KRUNA CISTERNE NA TERASI, LJETNIKOVAC BONA-KABOGA NA BAHATOVINI
FIG. 11 CROWN OF THE CISTERN ON THE TERRACE, VILLA BONA-KABOGA IN BAHATOVINA

SL. 12. KRUNA CISTERNE, LJETNIKOVAC STAY-KABOGA
FIG. 12 CROWN OF THE CISTERN, VILLA STAY-KABOGA

SL. 13. KAMENO PILO U NISI DVOSTRUKE CISTERNE, LJETNIKOVAC RESTI U DONOVINI
FIG. 13 STONE BASIN IN THE NICHE OF A DOUBLE CISTERN, VILLA RESTI DONOVINA

ljivu matricu dubrovačkih ladanjskih sklopova. U 16% slučajeva nisu uočeni nikakvi novi zahvati u perivojima.

ARHITEKTONSKI I PERIVOJNI ELEMENTI LADANJSKE CJELINE LJETNIKOVACA

ARCHITECTURAL AND GARDEN ELEMENTS OF THE VILLA COMPLEXES

Zbog velikog udjela arhitektonskih kamenih elemenata i sadržaja u odnosu na razmjerno malenu površinu, dubrovačke perivoje možemo smatrati arhitektonskim (građenim) perivojima (Tabl. IX.). Ostavljaju dojam perivoja kao građevine, a ne perivoja kao dijela prirode. Osnovni i prepoznatljiv model ladanjske cjeline jest karakterističan L-tlocrt – jednokatna kuća s izduženim, okomito na kuću postavljenim krilom, morskim spremištem (*orsanom*) za brodicu, iznad kojeg je terasa (*terasa*), te često i vidikovac – paviljon (*glorijet*).

Orsan (Sl. 3.) – Komunikacija morem bila je glavna veza s Gradom za ljetnikovce smještene neposredno na obalama Rijeke dubrovačke. Takvi su ljetnikovci imali orsane, spremišta za lađe i ribarski alat, s polukružnim širokim otvorom. Nad svodom orsana nalazi se terasa.⁵⁴ U 46% ladanjskih cjelina očuvani su orsani, ostatak je zauvijek uništen različitim pregradnjama. Pod očuvanim orsanima smatraju se i oni koji nemaju više izvornu namjenu, primjerice kod ljetnikovca Bona u Mokošici⁵⁵ (očuvan u izvornim gabaritima), kao i oni koji su očuvani tek u tragovima (zidani ostatci) poput ljetnikovca Ivan Nikolin Palmota. Isključivo ljetnikovci Zamagna (Sl. 14.) i Gradi u Mokošici te Resti na Donovini imaju

sačuvan izvorni orsan. Neposredan izvorni dodir s morem danas imaju samo ljetnikovci Zamagna i Resti.

Terasa (Sl. 4.) – Nad svodom orsana nalazile su se terase. Pristup terasama moguć je s prvoga kata (*piano nobile*), odnosno stubama iz perivoja. Terasa je u funkciji vidikovca (svojevrsan *point de vue*⁵⁶), vrlo često okružena kamenim klupama, a ponegdje i s malim balkonom (Sl. 18.).⁵⁷

Glorijet (Sl. 5.) – Uz terase i orsane nerazdvojno se veže *glorijet* (paviljon, paviljun, paviljo)⁵⁸ – građevina s četverostrešnim krovom položenim na stupove i stupce.⁵⁹ Najčešći je njihov smještaj na završetku okomitih dugih krila terasa, ispod kojih je orsan. U renesansno doba glorijet se koristio za blagovanje na otvorenom. Istraživanje je pokazalo da očuvanost orsana, terasa i glorijeta nije u jednakom odnosu, tj. da su se terase vrlo često pregrađivale, iako je orsan ostao očuvan, dok su glorijeti najviše stradali. Terasa su očuvane samo u 28% ladanjskih cjelina. Glorijeti se pojavljuju samo na desnoj, osun-

SL. 14. LJETNIKOVAC ZAMAGNA, JEDAN OD DVA U RIJEKI DUBROVAČKOJ S IZVORNIM PRISTUPOM VODI
FIG. 14 VILLA ZAMAGNA, ONE OF THE TWO IN RIJEKA DUBROVAČKA WITH ORIGINAL ACCESS TO WATER

54 FISKOVIC, 1947: 73

55 Orsan je najčešće pretvoren u garazu.

56 GRUJIC, 1987:a

57 FISKOVIC, 1947: 73

58 FISKOVIC, 1947: 73

59 GRUJIC, 1991: 93

60 FISKOVIC, 1947: 74

61 FISKOVIC, 1947: 74

62 GRUJIC, 2004.

63 Najatraktivniji primjeri kapelica: Gospe od Zdravlja ljetnikovca Zamagna u Mokošici, Sv. Bernarda ljetnikovca Bona-Caboga, Sv. Marije ljetnikovca Pavla Stjepanova

čanjoj obali Rijeke dubrovačke jer omogućuju hladovinu i ugodu za vrućih ljetnih dana. Očuvani i/ili obnovljeni glorijeti nalaze se samo uz tri ljetnikovca: Gradi (Gradić), Zamažna (Džamanjić) i Drndarski.

Kapelice (Sl. 6.) – Još je u 13. stoljeću postojao običaj da se kapelice zidaju na vlasteoskim imanjima.⁶⁰ Njihov je smještaj obično u perivoju/vrtu ili na dnu terase. Najveći ih je broj izgrađen u gotičko-renesansnom stilu sa zvonikom na preslicu i fino klesanim ukrasima.⁶¹ U njima su služene privatne mise i ondje su ukapani vlasnici ljetnikovaca.⁶² U 26% ljetnikovaca prisutne su kapelice ili njihovi ostatci.⁶³

Ribnjaci (Sl. 7.) – Ribnjak je čest element dubrovačke perivojno-ladanijske arhitekture, a na području Rijeke dubrovačke sačuvan je samo jedan primjer – ljetnikovac Sorkoćević u Komolcu. Ribnjaci su služili kao ribogojilišta, ali i za stvaranje ugodaja, vizualnog povećanja prostora i poboljšanja mikroklimе unutar ljetnikovackoga sklopa.

Vrtna polja – insule (Tabl. X., Sl. 8. i 10.) – Vrtno polje (insula) ogradaena je vrtna ploha,

Gozze, Male Gospe ljetnikovca Bizzaro-Facenda (ne posjeduje apsidu), Sv. Tripuna ljetnikovca Gondole te kapelica Najveštenja uz izvor Omble ljetnikovca Martolice Zamažne (nalazi se izvan ladanijske cjeline).

⁶⁴ Prvi put termin pacetvorine spominje F. KESTERČANEK, 1971.; GRUJIC, 1982.

⁶⁵ Pod očuvanošću šetnica smatra se sačuvanošću njezina komunikacijskog smjera, najčešće bez materijala hodne plohe.

⁶⁶ ŠIŠIĆ, 1991.

⁶⁷ Stupove čini trup stupa s kapitelom najčešće jonske ili dorske stilske pripadnosti, dok baza izostaje jer su stupovi postavljeni na obrubne zidove vrtnih polja.

obrubljena niskim zidom visine 60 cm od grubo klesanog kamena. To je osnovna gradbena jedinica renesansnoga perivoja/vrta.⁶⁴ Nijedno vrtno polje nije sačuvano u 40% perivoja, što znači da je u njima izgubljena izvorna matrica. Evidentirana su 3 perivoja s jednom insulom, 10 s dvije, 5 s tri, 8 s četiri i 4 s više od četiri insule.

Šetnice (Sl. 8. i 10.) – Šetnice su uz vrtna polja bitan dio povijesne perivojne matrice. Izgubljene su šetnice u 19 perivoja, dok je po jedna sačuvana u njih devet. Najviše šetnica sačuvano je u 20% primjera, i to s više od 5 smjerova kretanja.⁶⁵ Razlog loše očuvanošću jest kasnija izgradnja i preobrazba, ali i neodržavanje. Uz glavne, a katkad i uza sve šetnice postavljeni su stupovi koji nose odrinu. Gotovo sve šetnice perivoja bile su prekrivene gustom listopadnom odrinom (pergolom), koje je funkcija bila stvaranje hlada tijekom ljetnih mjeseci.⁶⁶

Stupovi i odrina (Tabl. IX., Sl. 8. i 10.) – Stupovi su označavali glavne smjerove kretanja i nosili su konstrukciju za odrinu.⁶⁷ Na vrhu stupa su kapiteli različite obrade (najčešće po uzoru na jonski, korintski i kompozitni ili jednostavni stup bez ukrasa). Stupovi imaju udubljenje za oblice, koje su u prošlosti bile od čempresa. Na uzdužno postavljene oblice slagale su se krace i tanje poprecne grede. U 48% perivoja nije sačuvan nijedan stup, dok je u 26% perivoja sačuvano više od 9 stupova. Sadila se vinova loza (dubrovačka malvažija, krivaja bijela, crna i tzv. trojka) ili mirisni jasmnin (cemin).

Reljefi, obiteljski grbovi i vjerska obilježja (Sl. 9., 11., 12. i 15.) – Reljefi su se najčešće nala-

SL. 15. GRB IZNAD ULAZA, LJETNIKOVAC IVAN NIKOLIN PALMOTA

FIG. 15 COAT OF ARMS ABOVE THE ENTRANCE, VILLA IVAN NIKOLIN PALMOTA

SL. 16. ČESMA, LJETNIKOVAC GRADI

FIG. 16 THE FOUNTAIN, VILLA GRADI

SL. 17. TRITONOVA ČESMA, LJETNIKOVAC SORKOĆEVIĆ U KOMOLCU

FIG. 17 TRITON'S FOUNTAIN, VILLA SORKOĆEVIĆ IN KOMOLAC

SL. 18. OBNOVLJENA LOŽA LJETNIKOVCA BONA-CABOGA NA BAHATOVINI (U POZADINI UMJETNIČKE INSTALACIJE AK. SLIK. DUBRAVKE LOŠIĆ)

FIG. 18 RESTORED LOGGIA OF THE VILLA BONA-CABOGA ON BAHATOVINA (ART INSTALLATIONS BY THE PAINTER DUBRAVKA LOŠIĆ IN THE BACKGROUND)

SL. 19. KAMENI NAMJEŠTAJ, LJETNIKOVAC SAVIN STJEPANOV PALMOTA, DONESEN IZ GUNDULICEVA LJETNIKOVCA U GRUZU
FIG. 19 STONE FURNITURE, VILLA SAVIN STJEPANOV PALMOTA, BROUGHT OVER FROM VILLA GUNDULIC IN GRUZ

SL. 20. OSTATCI KANALA I MOSTA, LJETNIKOVAC BIZZARO
FIG. 20 REMAINS OF THE CANAL AND THE BRIDGE, VILLA BIZZARO

SL. 21. ČESMA, LJETNIKOVAC BOZDARI
FIG. 21 THE FOUNTAIN, VILLA BOZDARI

zili kao ures česmama⁶⁸ ili na pročeljima zgrada. U 40 ljetnikovaca nije zabilježena očuvanost nijednog reljefa (Tabl. IX.). U osam primjera sačuvana je po jedna reljefna struktura.⁶⁹ U ljetnikovcu Bozdari pronađeno je čak 11 reljefa (visoki, gotovo skulpture), što je odraz baroka, ali i autografskog potpisa njegovog tvorca, talijanskog arhitekta Marina Gropellija.⁷⁰ Plitki reljefi obiteljskih grbova nalaze se na krunama puča, na ogradnom zidu iznad ulaza u ladanjski sklop, na pročelju ljetnikovca i na orsanima. Grbove je moguće pročitati na 12 ladanjskih cjelina.⁷¹ U 5 ladanjskih cjelina prisutna su i vjerska obilježja⁷² u obliku nisko reljefne obrade triagrama IHS.⁷³

Krone cisterni i pučeva (Sl. 11. i 12.) – S vodom se gospodarilo vrlo racionalno jer nije postojao izravan pristup vodovodu pa su ljetnikovci imali nekoliko cisterna (gustijerni), smještenih obično neposredno uz kuću gdje se skupljala kišnica s krova. Bile su smještene ispod terase te su se krone cisterni nalazile na terasama. Rijetko su visoke ornamentalne obrade.⁷⁴ U 62% istraženih perivoja nije bilo moguće utvrditi njihov položaj, dok je u 24% utvrđena po jedna cisterna⁷⁵, a u preostalih 14% perivoja očuvano je više od jedne krone cisterne.⁷⁶ Osim cisterna postojali su i pučevi (bunari). U ljetnikovcu Vlaho Klement Gozze nalazimo dvije cisterne i jedan puč.

Zidni umivaonici – *pila* (Sl. 15.), u perivojima su se nalazili obično u zidnim nišama, uz cisterne.⁷⁷ Služili su za pranje i obradu bilja. U 72% perivoja nije pronađeno nijedno pilo. Po jedno pilo nalazi se u 22% perivoja, dok Sorgov perivoj u Komolcu posjeduje čak 3 pila. Ljetnikovac Andrija Miha Resti i ljetnikovac Zamagna u Mokošici posjeduju po 2 pila.

Kameni je namještaj (Sl. 19.) pokazatelj⁷⁸ koliko je neki od perivoja bio boravišnog karaktera, a koliko samo za setnju ili uzgoj vrtnih kultura. Rijetki su perivoji gdje se sačuvao kameni namještaj.⁷⁹ Evidentan je sav kameni namještaj nastao od 15. do 19. stoljeća. Po jedan primjerak kamenoga namještaja (Tabl.

IX.) zabilježen je u 5 perivoja, dok su po dva prisutna unutar 4 ladanjske cjeline.

Česme i fontane (Sl. 16. i 21.) – Česme su zidne fontane skulptorski obradene, najčešće s anticikim motivom (maskeronom) iz kojeg teče tanak mlaz vode. Nalazimo ih u perivojima bogatije vlastele. Za razliku od talijanskih perivoja u kojima su fontane brojne, velike i s puno vode kao samostalan element u perivoju, u dubrovačkim perivojima fontane su rijetkost (ljetnikovac Natali na Gornjem Konalu⁸⁰ i u doba baroka u perivoju ljetnikovca Gozze u Trstenome). Dubrovačke male zidne česme sažimlju filozofiju dubrovačkoga perivojnog graditeljstva – nerazmetljivost, skladnost i utilitarnost. U Rijeci dubrovačkoj česme pro-

68 ŠISIC, 1991.

69 Gradi na Gradicevom, Andrija Mihov Sorgo, Miho Lukov Bona, Zamagna u Mokošici, Frano Marinov Caboga, Casa del Retore, Sorgo u Komolcu, Bozdari u Čajkovićima

70 MARKOVIĆ, 1990.

71 Miho Junijev Bona, Benedikt Staj, Casa del Retore, Frano Mihov Bozdari, Frano Marinov Caboga, Gondolina utvrda, Junije Lukov Sorgo, Andrija Mihov Resti, Ivan Nikolin Palmota, Klement Vlahov Gozze, Miho Lukov Bona, Savin Stjepanov Palmota

72 Junije Lukov Sorgo, Antun Paulov Pozza, Dragoje Martolićin Cerva, Lampridije Ilijin Cerva, Miho Lukov Bona

73 Kristogram IHΣ/ IHS [IHZOY] – grč. prva tri slova Isusova imena, doslovno značenje Isus Krist [prema: MIRKOVIC, 1994.]

74 Ljetnikovac Frano Marinov Caboga

75 Ljetnikovci: Bobali na Mirinovom, Sorgo u Mokošici, Pozza u Mokošici, Caboga u Mokošici, Gozze u Obuljenom, Dragoje Martolićin Cerva, Ivan Nikolin Palmota, Andrija Miha Resti, Antun Paulov Pozza, Benedikt Staj, Miho Junijev Bona

76 Ljetnikovci: Gradi u Gradicevom, Gozze u Mokošici, Palmota u Mokošici, Martolica Kristov Zamagna, Sorgo, Miho Lukov Bona, Bozdari u Čajkovićima

77 Ljetnikovac Resti Donovina

78 GRUJIC, 1994.

79 Ljetnikovci: Palmota, Nikola Marinov Gondola, Drndarski, Sorgo

80 ŠISIC, 1991: 88

81 ŠISIC, 1991: 83

82 U ljetnikovcu Zamagna u Mokošici kanalice su izgubljene prilikom oploćenja. U ljetnikovcu Sorgo u Komolcu djelomično postoje. Nalazimo ih u ljetnikovcima Ivan Marinov Caboga, Frano Vlahov Caboga, Antun Paulov Pozza i Staj-Caboga.

nalazimo samo u 5 ljetnikovaca – Jeronim Junije Gradi, Sorgo u Komolcu, Drndarski u Čajkovićima, Bozdari u Komolcu i Bona-Caboga na Bahatovini.

Kanalice i kanali (Sl. 20.) – Kanalice za navodnjavanje nalazile su se unutar ogradnih zidova ljetnikovca, za razliku od kanala⁸¹ koji su se protezali izvan zidova, najčešće uz njihov rub. Malobrojne su kanalice očuvane.⁸² Vanjski su kanali služili za regulaciju bujičnih voda s okolnih brda, ali i za punjenje cisterna.⁸³ Kanali su narisani na Franciskanskom katastru iz 19. st.

Neuobičajena perivojna oprema (Sl. 22.) – Za dubrovački perivoj neuobičajenu opremu i

83 Najviše kanala posjeduju ljetnikovci Sorgo u Komolcu i Bizzaro-Facenda, a koriste se i danas za navodnjavanje poljodjelskih površina. Po jedan kanal sačuvan je u ljetnikovcima Bona-Caboga, Gozze u Obuljenom i Frano Vlahov Caboga u Tenturiji. U ljetnikovcu Zamagna u Mokošici kanal je u potpunosti očuvan s volutom kojom se naslanja na ogradni zid ljetnikovca. Ljetnikovac Sorgo proširenjem vrta izvan ogradnih zidova dobiva još dodatne kanale u novooblikovanom perivoju s kraja 19. i početka 20. st.

84 Šišić, 1991: 88. Atraktivan nimfej nalazi se u perivoju ljetnikovca Gučetić u Trstenu, u Dubrovackom primorju.

85 MARIĆ, OBAD ŠČITAROCI, 2015: 2-13

86 GRUJIĆ, 1991.

87 Gospodarske građevine u perivojima: Bizzaro-Facenda, Drndarski, Frano Vlahov Caboga, Nikola Marinov Gondola, Andrija Mihov Resti, Vlaho Marinov Bobali, Ivan Marinov Pozza

88 Ljetnikovci: Savin Stjepanov Palmota, Klement Vlahov Gozze u Mokošici, Andrija Mihov Resti u Donovini, Nikola Lujev Gozze i Frano Vlahov Caboga, te Sorgo u Komolcu

89 Ljetnikovci: Staj-Caboga, Bona-Caboga, Luko Junijev Sorgo, Drndarski, Bartol Nikolin Nale, Vlaho Marinov Bobali, Jeronim Junije Gradi

90 Konzervatorski kriteriji: izvornost perivoja, očuvanost različitih faza, rijetkost i postojanje povijesnih izvora važnih za obnovu

91 Kulturno-povijesni kriteriji: vrijednost starosti (vrijeme nastanka), kulturno-povijesne prepoznatljivosti i estetsko-umjetničke prepoznatljivosti perivoja

92 Arhitektonsko-graditeljski kriteriji: građevno stanje, građevni materijali i očuvanost građevnih dijelova perivoja

93 Prostorno-ambijentalni kriteriji: očuvanost okolnog ambijenta, očuvanost perivoja/vrtova i urbanističke osobitosti lokaliteta

sadržaje nalazimo u perivojima koji su doživjeli promjene i oblikovne zahvate od 17. do 20. stoljeća. Tako nalazimo nimfej u Bozdarijevu ljetnikovcu u Čajkovićima⁸⁴, a ostatke špilje u ljetnikovcu Staj-Caboga. U tom perivoju nalazimo iz kraja 19. stoljeća volijeru (golubinjak, Sl. 24.)⁸⁵ i historicistički vidikovac s elementima dubrovačke graditeljske tradicije (*quadrifoglia*). Kamene mostiće nalazimo u proširenju ljetnikovca Sorgo u Komolcu izvan ogradnoga zida s kanalima i ribnjacima⁸⁶, kao i u perivoju ljetnikovca Bizzaro-Facenda u Čajkovićima.

Gospodarske građevine u perivoju (Sl. 23.) – Gospodarske građevine u perivoju služile su za pohranu usjeva i plodova te kao mlinice. Malobrojne su očuvane. Nalazimo ih u sedam perivoja.⁸⁷ Najviše ih je sačuvano kod ljetnikovca Bizzaro, čak tri očuvane građevine – za kmetove, pohranu ljetine i za perad.

Terasasti vrtovi ladanjskoga sklopa – S obzirom na ravni teren, desna obala Rijeke dubrovačke omogućavala je većini perivoja unutar ogradnoga zida da bude u istoj razini.⁸⁸ Nasuprot tome, na lijevoj obali perivoji se nižu na terasama, posebice na zaelju kuće a unutar ogradnoga zida.⁸⁹ Terasasta raščlamba perivoja sa simetričnim stubištem, umjesto pravocrtno setnice, proizlazi ponajprije iz racionalnoga korištenja svakoga dijela terena za kultiviranje.

KRITERIJI VRJEDNOVANJA

EVALUATION CRITERIA

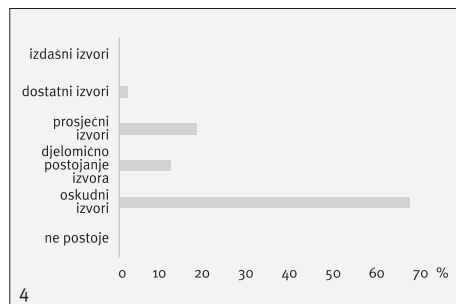
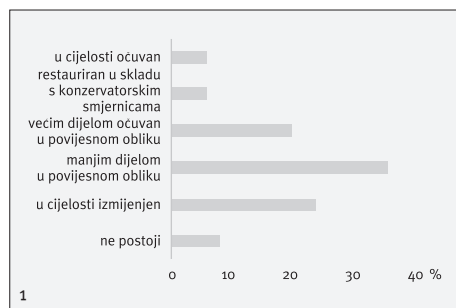
Stanje perivoja zahtijeva temeljitu i sustavnu obnovu, ne samo perivoji Rijeke dubrovačke već i na cijelome dubrovačkom području. Preduvjet vrsne i učinkovite obnove jest vrjednovanje temeljem kojeg proizlaze kriteriji za obnovu i revitalizaciju (Tabl. XI., Graf. 1.-13.). Perivoji su vrjednovani u 13 kategorija, koje su grupirane u četiri skupine kriterija: konzervatorski⁹⁰, kulturno-povijesni⁹¹, arhitektonsko-graditeljski⁹² i prostorno-ambijentalni⁹³.

SL. 22. NIMFEJ, LJETNIKOVAC BOZDARI
FIG. 22 NYMPHAEUM, VILLA BOZDARI

SL. 23. GOSPODARSKE ZGRADE LJETNIKOVCA BIZZARO-FACENDA U ČAJKOVICI
FIG. 23 OUTBUILDINGS OF THE VILLA BIZZARO-FACENDA IN ČAJKOVIKA

SL. 24. VOLIERA U ROMANTIČARSKOM PERIVOJU STAJ-CABOGA
FIG. 24 AVIARY IN THE ROMANTIC GARDEN STAJ-CABOGA

GRAF. 1. IZVORNOST PERIVOJA
GRAPH 1 AUTHENTICITY OF THE GARDENS

GRAF. 2. OČUVANOST RAZLIČITIH PERIVOJNIH RAZVOJNIH FAZA
GRAPH 2 PRESERVED CONDITION OF VARIOUS DEVELOPMENT STAGES

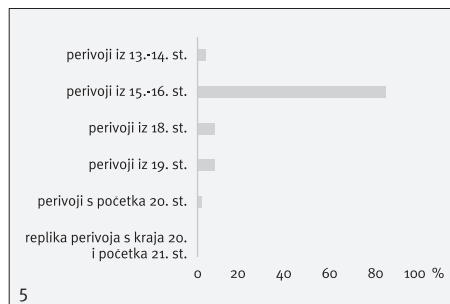
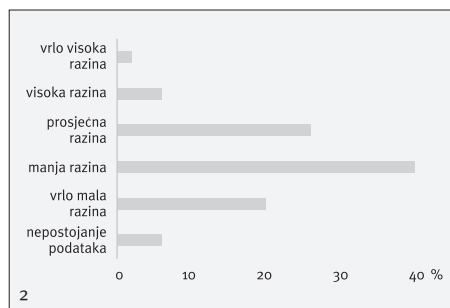
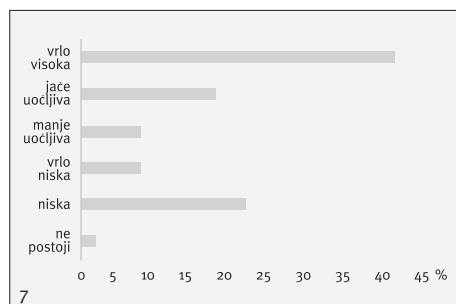
GRAF. 3. RIJETKOST PERIVOJA
GRAPH 3 RARITY OF THE GARDEN

GRAF. 4. POSTOJANJE POVIJESNIH IZVORA ZA OBNOVU
GRAPH 4 PRESERVED HISTORICAL SOURCES NEEDED FOR RECONSTRUCTION

GRAF. 5. STAROST PERIVOJA
GRAPH 5 AGE OF THE GARDENS

GRAF. 6. KULTURNO-POVIJESNA PREPOZNTLJIVOST
GRAPH 6 CULTURAL AND HISTORICAL RECOGNITION

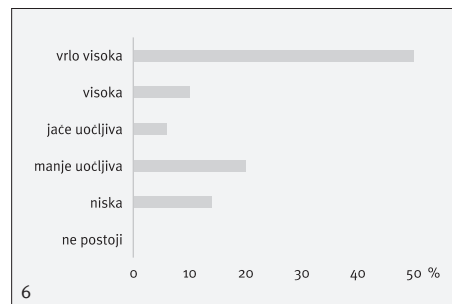
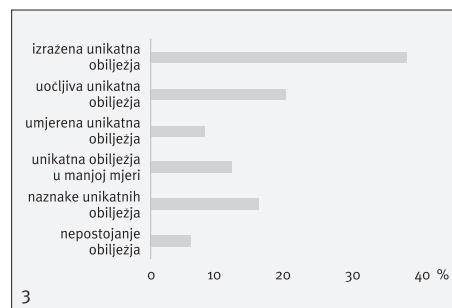
GRAF. 7. ESTETSKO-UMJETNIČKA PREPOZNTLJIVOST
GRAPH 7 AESTHETIC AND ARTISTIC RECOGNITION

Vrjednovanje se provodilo na osnovi postojećeg stanja perivoja (Tabl. XI.) ocjenama od 0 do 5, pri čemu nula označava da perivoj ne posjeduje vrijednost koja se ocjenjuje.⁹⁴

Konzervatorski kriteriji – Rezultati istraživanja izvornosti (Graf 1.) pokazuju da je samo 6% perivoja u potpunosti očuvano u izvornoj povijesnoj oblici, a u 20% većim je dijelom sačuvan povijesni perivoj. Samo je 6% perivoja obnovljeno prema konzervatorskim kriterijima. To znači da je u 68% perivoja u cijelosti izmijenjen izvorni izgled, nije ostalo ništa ili su prisutni tek manji ostatci izvornosti. Ispitivanje očuvanosti različitih perivojnih faza (Graf 2.), s obzirom na stilsku pripadnost, pokazuje da 26% perivoja posjeduje prosječnu razinu, dok 8% perivoja ima vrlo visoku i visoku razinu očuvanosti i vidljivosti obilježja od kasnoga srednjeg vijeka do 20. st. Rijetkost perivoja (Graf 3.) određuje se s obzirom na postojanje posebnih i jedinstvenih obilježja. Izražena i uočljiva prepoznatljiva unikatna obilježja posjeduje 58% perivoja.⁹⁵ Uočeno je da za 68% perivoja postoje oskudni povijesni izvori važni za istraživanje i obnovu (Graf 4.). U 18% perivoja postoje prosječni izvori pod kojima su smatrani objavljeni istraživački radovi i vidljivost tlocrta na starim austrijskim katastrima. Najreprezentativniji ljetnikovci imaju i najobilnije izvore za istraživanje.⁹⁶

Kulturno-povijesni kriteriji – Prema vremenu nastanka (Graf 5.) 86% perivoja potječe iz renesansnoga doba, iz 15. i 16. stoljeća. Malen je broj perivoja iz 18. i 19. stoljeća, a i oni često interpretiraju renesansna obilježja. Kulturno-povijesna prepoznatljivost perivoja

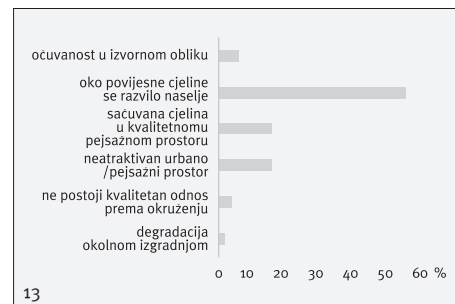
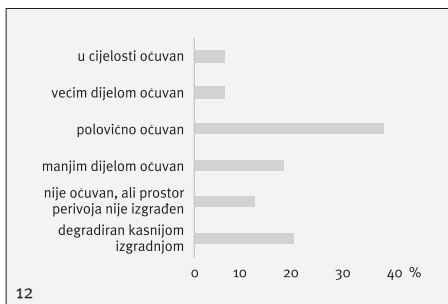
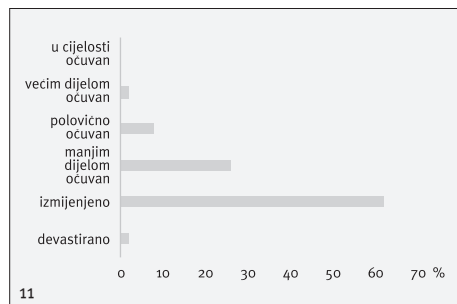
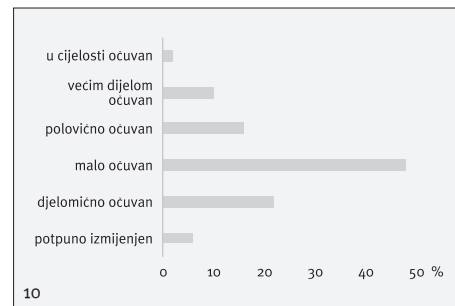
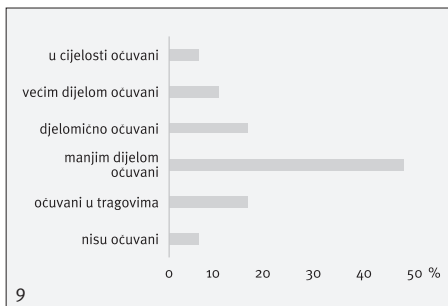
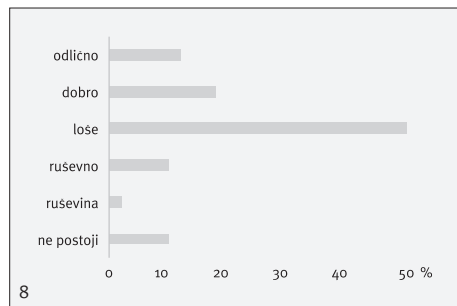
i ljetnikovaca (Graf 6.) vrlo visoke i visoke razine utvrđena je u 60% slučajeva. Estetsko-umjetničku prepoznatljivost perivoja (Graf 7.) čine stilsko-oblikovne vrijednosti. Utvrđeno je 60% perivoja i ladanjskih cjelina od vrlo visoke do jače uočljive prepoznatljivosti. Taj bi postotak bio još veći da nije bilo loših graditeljskih zahvata iz novijega doba.

Arhitektonsko-graditeljski kriteriji – Analiza građevnog stanja perivoja (Graf 8.) pokazuje da je 50% perivoja u lošem građevnom stanju, velik je problem neredovitost održavanja. U odličnom je i dobrom stanju 30%, a u 10% slučajeva nije sačuvan ljetnikovac. Građevni se materijali (Graf 9.) istražuju da bi se utvrdila njihova izvornost. U cijelosti ili većim dijelom očuvani izvorni građevni materijali zabilježeni su u 16% slučajeva, dok su manjim dijelom i djelomično očuvani u 64%. Razmjerno je visok udio unošenja suvremenih, često puta neprikladnih materijala. Analiza očuvanosti perivojnog eksterijera (Graf 10.) pokazuje da je 12% većim dijelom ili u cijelosti očuvanih građevnih dijelova perivoja. U 6% slučajeva u cijelosti je izmijenjeno, a u 48% slučajeva razmjerno je mala očuvanost.

Prostorno-ambijentalni kriteriji – Analiza očuvanosti okolnog ambijenta, odnosno pejzažno-urbanog okruženja (Graf 11.), pokazuje da je u 8% polovično očuvan ambijent, samo 2%

⁹⁴ OBAD ŠĆITAROCI; BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, 2006: 143-158. Taj je rad uzet kao polazište za vrjednovanje perivoja u ovome istraživanju.

⁹⁵ Primjerice: jedinstvenost oblikovanja tlocrta (ljetnikovac Gozze u Obuljenom), posebnosti oblikovanja peri-

u cijelosti ili većim dijelom ima sačuvano okruženje bez većih promjena, manjim je dijelom očuvan u 26%, a u 64% okruženje je devastirano, u cijelosti izmijenjeno ili tek neznatno očuvano u odnosu na nekadašnje stanje. Analiza očuvanosti perivoja (Graf 12.) pokazuje da je 10% u cijelosti ili većim dijelom očuvan perivoj, 38% polovično očuvano, 32% slučajeva pokazuje manju ili nikakvu očuvanost, a 20% jesu degradirani perivoji. Urbanističke osobitosti lokaliteta (Graf 13.) istražene su u odnosu na nekadašnje i današnje stanje. Ladanjski sklop je povijesna cjelina oko koje se razvilo naselje u 56% slučajeva, što je dovelo do neprimjerene gradnje uokolo ili na terenu perivoja (stambene zgrade, prometnice i dr.). U 23% slučajeva sačuvana je ladanjska cjelina u izvornom ili kvalitetnome neposrednom okruženju, a u 2% lokaliteta degradiran je ili loše izmijenjen okolni ambijent. Većina ladanjskih cjelina, a time i perivoja ljetnikovaca Rijeke dubrovačke, ima narušeno autentično okruženje.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Povijesna perivojna arhitektura ladanjskih sklopova Rijeke dubrovačke posjeduje opća obilježja kakva poznajemo na cijelomu dubrovačkom području. To su obilježja *dubrovačkoga renesansnog vrta/perivoja* kao spe-

cifičnoga tipa renesansne perivojne arhitekture nastale tijekom 15. i 16. stoljeća na teritoriju nekadašnje Dubrovačke Republike. To su potvrdila dosadašnja istraživanja i brojni objavljeni radovi. Ti su zaključci doneseni temeljem analize odabranih reprezentativnih ljetnikovaca. Istraživanje predstavljeno u ovom radu imalo je zadatak provesti cjelovitu analizu i usporedbu 50 ladanjskih cjelina s težištem na perivoje. Takva analiza dosad nije bila provedena. Istraženo je aktualno stanje, obilježja perivoja, arhitektonski i perivojni elementi ladanjskih cjelina te su postavljene kriteriji vrjednovanja. Time se stvaraju preduvjeti za definiranje kriterija i modela za obnovu perivoja i revitalizaciju ladanjskih sklopova Rijeke dubrovačke.

U perivojima ljetnikovaca Rijeke dubrovačke vidljive su promjene pregradnje, smanjenja perivoja, nestanka vrtno-arhitektonskih elemenata, ali, unatoč svemu, još uvijek su čitljiva prepoznatljiva identitetska obilježja dubrovačkoga renesansnog perivoja, što omogućava relevantnu obnovu.

Od 50 ladanjskih cjelina Rijeke dubrovačke trećina ih je ruševna, trećina pregrađena, a trećina je opstala kao povijesna ladanjska cjelina. Koriste se 32 ladanjske cjeline, ostatak je bez namjene. Samo ih je 5 obnovljeno na temelju valjane dokumentacije i suglasnosti konzervatora, a u 68% slučajeva obnova je spontana, bez dokumentacije. Od zahvata nastalih u novije doba uočene su građevne prilagodbe, pregradnje i nova izgradnja. Suvremeni graditeljski zahvati (bazeni, parkirališta, suhe marine i dr.) najčešće ne poštuju naslijeđene vrijednosti, negiraju postojanje

GRAF. 8. POSTOJEĆE GRAĐEVNO STANJE PERIVOJA
GRAPH 8 PRESENT CONDITION OF THE GARDENS

GRAF. 9. IZVORNI I NOVI GRAĐEVNI MATERIJALI U PERIVOJIMA
GRAPH 9 ORIGINAL AND NEW BUILDING MATERIALS IN THE GARDENS

GRAF. 10. OČUVANOST PERIVOJNOG EKSTERIJERA
GRAPH 10 PRESERVED CONDITION OF THE GARDENS' EXTERIOR

GRAF. 11. OČUVANOST OKOLNOG AMBIJENTA
GRAPH 11 PRESERVED CONDITION OF THE SURROUNDING AMBIENCE

GRAF. 12. OČUVANOST PERIVOJA
GRAPH 12 PRESERVED CONDITION OF THE GARDENS

GRAF. 13. URBANISTIČKE OSOBITOSTI
GRAPH 13 URBAN-PLANNING FEATURES

voja (dvostruki perivoj ljetnikovca Resti), oblikovanje perivoja izvan ogradnih zidova (ljetnikovac Sorgo) i dr.

96 Ljetnikovci Sorgo u Komolcu, Gozde u Obuljenom, Bozdari u Čajkovićima, Resti na Donovini, Stay-Caboga i Bona-Caboga

TABL. XI. VRJEDNOVANJE PERIVOJA RIJEKE DUBROVAČKE

TABLE XI EVALUATION OF THE GARDENS IN RIJEKA DUBROVAČKA

Broj	Ljetnikovac	Konzervatorski čimbenici				Kulturno-povijesni čimbenici			Arhitektonsko-graditeljski čimbenici			Prostorno-ambijentalni čimbenici		
		Izornost	Očuvanost i vrijednost perivojnih faza	Rijetkost	Vrijednost starosti	Vrijeme nastanka	Kulturno-povijesna vrijednost	Estetsko-umjetnička vrijednost	Gradveno stanje	Gradveni materijali	Očuvanost perivojnog eksterijera	Očuvanost okolnog ambijenta	Očuvanost perivoja i vrtova	Urbanističke osobitosti
1	Vlaho Marinov Bobali	3	2	5	1	4	4	4	3	3	2	2	3	4
2	Jeronim Junije Gradi	3	3	5	2	4	5	5	5	3	3	2	3	4
3	Savin Stjepanov Palmota	3	4	5	3	4	5	5	5	3	3	3	3	2
4	Andrija Marinov Sorgo	1	2	3	1	4	5	5	2	2	3	2	3	2
5	Benedikt Mihov Bona	2	2	1	1	4	1	1	3	1	1	2	2	0
6	Pavao Stjepanov Gozze	3	2	3	3	4	5	5	3	2	3	3	3	2
7	Ivan Marinov Pozza	2	3	5	1	4	4	4	2	2	2	1	3	4
8	Bartol Nikolin Nale	1	3	2	1	4	2	1	3	1	1	1	2	3
9	Miho Lukov Bona	2	3	5	1	4	2	2	4	3	2	1	3	3
10	Bernard Antunov Bona	3	3	5	1	4	5	5	3	2	2	1	3	3
11	Ivan Marinov Caboga	2	3	5	1	4	5	5	4	2	2	1	2	4
12	Bernard Gabrielov Cerva	2	2	1	1	4	1	1	2	2	1	2	2	2
13	Stjepan Marinov Zamagna	4	2	5	3	4	5	5	4	3	2	2	3	4
14	Ivan Nikolin Sorgo	1	2	1	1	3	1	1	3	1	2	1	0	2
15	Klement Vlahov Gozze	5	3	5	3	5	5	5	3	5	4	2	5	4
16	Dragoje Martolićin Cerva	2	3	3	1	4	5	5	3	2	2	1	3	4
17	Ivan Lujov Cerva	2	2	2	1	4	1	1	3	2	2	1	2	2
18	Lampridije Iljin Cerva	2	3	5	2	4	5	5	4	3	2	2	3	4
19	Lujo Nikolin Bona	2	2	5	1	4	5	5	3	2	2	1	3	4
20	Nikola Ivanov Bona	1	2	5	1	4	5	5	3	2	2	1	3	4
21	Ivan Nikolin Palmota	2	3	5	1	4	5	5	3	2	2	1	3	4
22	Nikola Marinov Rafa Gozze	2	3	2	1	4	2	2	3	2	2	1	3	4
23	Damjan Ivanov Menze	0	2	1	1	4	2	1	3	1	2	1	2	4
24	Vlaho Marinov Bobali	2	3	5	1	4	3	4	3	2	2	1	3	4
25	Junije Mihov Cerva	2	3	5	1	4	3	4	3	2	2	1	3	4
26	Junije Damjanov Sorgo	2	2	3	1	4	2	4	3	2	2	2	3	4
27	Nikola Franov Sorgo	1	2	2	1	4	1	1	2	1	1	2	1	4
28	Andrija Mihov Resti	3	3	5	3	4	5	5	3	5	3	3	5	5
29	Đore Staj	1	2	1	1	4	1	1	0	0	1	1	1	4
30	Stjepan Tomov Bona	0	0	0	1	3	2	3	0	0	1	1	1	3
31	Paladin Marinov Gondola	0	0	0	1	4	3	3	0	0	1	1	1	4
32	Martolica Kristov Zamagna	3	3	5	3	4	4	4	3	3	2	1	3	4
33	Antun Paulov Pozza	3	3	5	2	4	5	5	3	3	4	1	3	4
34	Paulo Junijev Gradi	3	4	5	2	4	5	5	4	4	3	1	3	4
35	Nikola Marinov Gondola	2	3	4	1	4	4	4	3	2	2	1	3	3
36	Nikola Lujev Gozze	1	2	2	1	4	2	1	3	4	2	1	2	4
37	Frano Vlahov Caboga	3	3	5	1	4	5	4	4	4	3	1	3	3
38	Frano Ivanov Sorgo	1	2	1	1	4	1	1	3	1	0	1	2	1
39	Junije Lukov Sorgo	5	5	5	5	4	5	5	5	4	4	0	4	1
40	Gunduliceva utvrda	1	0	0	1	5	5	3	2	1	0	1	1	2
41	Drndarski	5	3	5	2	1	5	5	5	4	5	2	4	5
42	Frano Marinov Caboga	1	2	5	1	4	2	1	1	2	1	2	2	4
43	Frano Mihov Bozdari	3	3	5	3	3	5	5	3	5	4	4	5	5
44	Luko Junijev Sorgo	2	2	5	1	4	4	2	4	2	2	1	2	3
45	Orsat Junijev Giorgi	1	2	2	1	4	2	2	3	2	0	1	3	2
46	Kompleks Hanza	0	1	1	1	4	5	4	0	1	1	1	3	4
47	Kneževa kuca	1	2	1	1	4	2	1	3	2	1	1	3	4
48	Benedikt Stay	4	3	5	3	4	5	5	5	2	3	2	3	4
49	Miho Junijev Bona	4	4	5	3	4	5	5	5	2	4	2	4	4
50	Bizzaro-Facenda	2	3	5	2	3	5	3	2	2	2	3	1	3

perivoja i narušavaju prepoznatljivu matricu dubrovačkih ladanjskih sklopova.

Polovica ljetnikovaca koristi se za stanovanje. Većina (58%) ih se nalazi na desnoj, blagoj obali Rijeke dubrovačke, manje ih je (36%) na lijevoj, strmijoj obali s terasastim vrtovima, dva su u prostoru izvorišta rijeke Omlje i jedan na Komolcu.

Više od tri četvrtine ladanjskih cjelina nastaje u 15. i 16. stoljeću, u doba renesanse i najvišeg uspona Dubrovačke Republike. Malen je broj perivoja iz 18. i 19. stoljeća, a i oni često interpretiraju renesansna obilježja. Isključivo renesansna obilježja posjeduju 36 perivoja.

Kod polovice ljetnikovaca perivoj zauzima više od 50% površine ladanjske cjeline, a samo je 9 perivoja s više od 90% površine. Sva četiri ogradna zida sačuvana su u 33, a terase u 14 ljetnikovaca. Orsani su sačuvani u 46% slučajeva, a gloriyet/paviljon samo u tri ljetnikovca. Kod 13 ljetnikovaca nalazimo kapele ili njihove ostatke.

Ribnjak je sačuvan samo u jednom slučaju (ljetnikovac Sorgo u Komolcu). Kod 20 perivoja nije sačuvano nijedno vrtno polje ogradenom niskim zidom, dok je kod 30 očuvano jedno ili više polja. Izgubljene su šetnice u 19 perivoja, a 10 ljetnikovaca sačuvalo je većinu šetnica. U 48% perivoja nije očuvan nijedan stup odrine, dok je više od 9 stupova sačuvano kod 13 ljetnikovaca. Grbovi su nađeni na 12 lokaliteta, a cisterne na 19 lokaliteta. Pila su nađena u 14 perivoja, a Sorgov perivoj u Komolcu posjeduju čak 3 pila. Kameni perivojni namještaj vrlo je rijetko sačuvan – samo u 9 perivoja. Česme su pronađene samo u 9 ljetnikovaca.

Od netipične opreme i sadržaja zabilježen je nimfej u Bozdarijevu ljetnikovcu u Čajkovićima, ostatci spilje i volijere (golubinjaka) u perivoju ljetnikovca Stay-Caboga na Bahatovini, a kameni mostići u proširenom dijelu Sorgova perivoja u Komolcu. Samo u sedam ladanjskih cjelina nalazimo malobrojne gospodarske građevine za pohranu plodova ili kao mlinice.

Samo 3 perivoja u cijelosti je očuvano u izvornom obliku, a 10 ih je većim dijelom sačuvalo povijesni perivoj. U razmjerno je dobromu građevnom stanju 30% perivoja, premda je velik problem neredovitost održavanja. U

10% slučajeva nije sačuvan ljetnikovac. Samo su tri perivoja obnovljena prema konzervatorskim kriterijima. U 24% perivoja u cijelosti je izmijenjen izvorni izgled. Za 34 perivoja postoje oskudni povijesni izvori mjerodavni za obnovu. U cijelosti su ili većim dijelom očuvani izvorni građevni materijali u 16% perivoja.

U 48% perivoja manjim su dijelom očuvani izvorni građevni materijali. Visok je udio unošenja suvremenih, često puta neprimjerenih materijala.

U 62% okruženje je devastirano, u cijelosti izmijenjeno ili tek neznatno očuvano u odnosu na nekadašnje stanje. U 8% lokaliteta polovično je očuvan ambijent, a samo 2% većim dijelom ima sačuvano okruženje bez većih promjena.

Neriješeni imovinsko-pravni odnosi jedan su od najvećih današnjih problema u provedbi obnove ladanjskih zdanja. Optimistični su podatci dobiveni u ovome istraživanju da se 50% ladanjskih cjelina Rijeke dubrovačke nalazi u vlasništvu samo jednoga privatnog vlasnika, što olakšava održavanje i obnovu.

Od pedeset istraženih primjera samo je pet perivoja obnovljeno ili preoblikovano na temelju projektne dokumentacije – perivoji ljetnikovaca Gradi u Gradičevom, Zamagna u Mokošici, Sorgo u Komolcu, Stay-Caboga i Bona-Caboga na Bahatovini. Upravo je zato provedeno istraživanje opravdano da bi se ukazalo na potrebu i mogućnosti stručno prihvatljivih i znanstveno utemeljenih promišljanja i graditeljskih zahvata u perivojima Rijeke dubrovačke. Posebice je to važno u kontekstu činjenice da je izgrađeni krajolik Rijeke dubrovačke u velikoj mjeri degradiran, a moguće su i daljnje devastacije tog nekad prepoznatljivoga zaštićenoga kulturnog krajolika. U najnovijoj studiji Državnoga zavoda za zaštitu prirode, koja je izrađena za potrebe izrade Izmjena i dopuna Prostornoga plana Dubrovačko-neretvanske županije, zaključuje se: „Budući da je područje izgubilo svojstva zbog kojih je bilo proglašeno zaštićenim, predlaže se ukidanje zaštite.” S obzirom na to da se radi o nekoc jedinstvenomu kulturnom krajoliku, takav je scenarij neprihvatljiv. Postupak bi trebao biti obrnut – zahtijevati oporavak narušenoga krajolika i uvjetovati takve nove zahvate koji ne će nadalje razarati zatečeno i naslijedeno.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

- BERETIĆ, L. (1958.), *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zavod za arhitekturu i urbanizam, Institut za likovne umjetnosti, JAZU, Zagreb
- BORS-OPRISA, S.; IOANA, T. (2013.), *Restoration and conservation of gardens, parks and historic landscapes in terms of multidisciplinary guidelines*, „Agricoltura – Science and Practice Journal”, XXII (1-2 /85-86/), Cluj-Napoca
- CONAN, M. (1999.), *Perspectives on garden histories*, Dumbarton Oaks, Washington, DC
- ČORAK, Ž. (1989.), *Treći stil Gučiceva ljetnikovca u Rijeci Dubrovačkoj*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 12-13: 229-231, Zagreb
- DE VICO FALLANI, M. (2007.), *Il Restauro dei Giardini storico-artistici*, u: G. Carbonara, *Trattato di Restauro Architetonico*, Primo aggiornamento, *Grandi Temi di Restauro*, UTET, IX: 337-397, Torino
- DE VICO FALLANI, M. (2009.), *Il vero giardiniere coltiva il terreno – tecniche culturali della tradizione italiana*, Leo S. Olschki, Firenze
- FISKOVIC, C. (1947.), *Nasi graditelji i kipari u Dubrovniku 15. i 16. stoljeća*, Zagreb
- FISKOVIC, C. (1966.), *Kultura dubrovačkog ladanja*, JAZU, Split
- GRUJIĆ, N. (1982.), *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*, Razred za likovne umjetnosti, JAZU, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1987.a), *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo*, MTM, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1987.b), *Ljetnikovac Klementa Gučiceva u Rijeci dubrovačkoj*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 11: 115-141, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1987.c), *Ljetnikovac Rastić – „Donovina” u Rijeci dubrovačkoj*, elaborat, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti: Zavod za restauriranje umjetnina, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1989.a), *Pretpostavke za obnovu dubrovačkih ljetnikovaca*, *Obnova Dubrovnika 1979.-1989.* [ur. KNEŽEVIC, S.], Zavod za obnovu Dubrovnika, 346-363, Dubrovnik
- GRUJIĆ, N. (1989.b), *Vrtna arhitektura ljetnikovca Bozdari-Skaprlenda u Rijeci dubrovačkoj*, *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka*, II: 275-287, Dubrovnik
- GRUJIĆ, N. (1990.), *Vrtna arhitektura ljetnikovca Bozdari-Skaprlenda u Rijeci dubrovačkoj*, *Vrtna umjetnost na tlu Jugoslavije – povijesno naslijeđe*: 9-16, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1991.a), *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Institut za povijest umjetnosti, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1991.b), *Četiri doba jednog ljetnikovca – „Donovina” u Rijeci dubrovačkoj*, „Prilozi povijesti umjetnosti Dalmaciji”, 31: 199-222, Split
- GRUJIĆ, N. (1994.), *Dubrovačka ladanjska arhitektura 15. stoljeća i Gučiceva ljetnikovca u Trstenom*, „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji”, 34: 141-167, Split

19. GRUJIĆ, N. (1996.), *Ljetnikovac Staj-Caboga u Rijeci dubrovačkoj – rezultati istražnih radova provedenih 1993. godine*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 20: 83-103, Zagreb
20. GRUJIĆ, N. (1998.), *Renesansni vrt Gučetića u Rijeci dubrovačkoj*, Povijesni vrtovi, perivoji i parkovi primorske Hrvatske, Parkovi i nasadi [ur. GRGUREVIĆ, D.]: 170-173, Split
21. Grujić, N. (2002.a), *Vrtna arhitektura ljetnikovca Bozdari*, Vrijeme ladanja: 107-121, Matica hrvatska, Dubrovnik
22. Grujić, N. (2002.b), *Četiri doba Rasticeva ljetnikovca*, Vrijeme ladanja, Matica hrvatska: 31-51, Dubrovnik
23. GRUJIĆ, N. (2003.), *Vrijeme ladanja: studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke*, Matica hrvatska, Dubrovnik
24. GRUJIĆ, N. (2004.), *Hrvatska renesansa: Dubrovački ljetnikovci* [ur. JURKOVIĆ, M.; ERLANDE-BRANDENBURG, A.], Zagreb: Galerija Klovičevi dvori, Zagreb; Musée national de la Renaissance Ecouen, Paris
25. GRUJIĆ, N. (2006.), *Predgovor*, u: *Kultura ladanja*, Zbornik Dani Cvita Fiskovića, Institut za povijest umjetnosti i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
26. GRUJIĆ, N. (2012.), *Studio u dubrovačkim kućama prve polovice 15. stoljeća*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 36: 43-52, Dubrovnik
27. HORN, G. (2005.), *The WHS 'Palaces and parks of Potsdam and Berlin' in Germany – How to manage a site taking numerous points of view into consideration*, in: 15th ICOMOS General Assembly and International Symposium: Monuments and sites in their setting – conserving cultural heritage in changing townscapes and landscapes', 17.-21.10.2005., Xi'an, China
28. JANEKOVIC RÖMER, Z. (2009.) [Benedetto Cotrugli], *Libro del arte dela mercatura*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik
29. KAPOVIĆ, N. (2006.), *Vrtovi u sklopu Maksimilijanovog ljetnikovca na otoku Lokrumu*, „Kultura ladanja”, Dani Cvita Fiskovića 2001. i 2002. [ur. GRUJIĆ, N.], Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 271-280, Zagreb
30. KESTERČANEK, F. (1971.), *Nekoliko arhivskih podataka o gradnji dubrovačkih ljetnikovaca XVI. stoljeća*, „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji”, 18: 75-95, Split
31. KNEŽEVIĆ, S. (1985.), *Vrijeme ladanja*, „Život umjetnosti”, 39/40: 65-77, Zagreb
32. LOCKHART, B. (2008.), *predgovor Conservation principles policies and guidance for the sustainable management of the historic environment*, English Heritage, Historic England
33. LUČIĆ, J. (1962.), *Historijska topografija dubrovačke Astoreje* (do god. 1366.), Anali Histo-rijskog instituta JAZU, 275-299, Dubrovnik
34. LUČIĆ, J. (1970.), *Prošlost dubrovačke Astoreje*, Dubrovnik: Matica hrvatska, Dubrovnik
35. MARIĆ, M.; OBAD ŠČITAROCI, M. (2015.), *Perivoj ljetnikovca Bona-Caboga i Stay-Caboga u Dubrovniku*, „Prostor”, 23 (1 /49/): 2-13, Zagreb
36. MARINOVIC, A. (2005.), *Libro negro del Astorea*, HAZU, Zagreb-Dubrovnik
37. MARKOVIĆ, V. (1990.), *Ljetnikovac Bozdari u Rijeci dubrovačkoj i Marino Gropelli*, „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji”, 30: 231-265, Zagreb
38. MIRKOVIC, M. (1994.), *Sv. Ignacije u hrvatskoj ikonografiji*, „Obnovljeni život”, 49 (2): 215-225, Zagreb
39. OBAD ŠČITAROCI, M. (1992.), *Hrvatska parkovna baština – zaštita i obnova*, Školska knjiga, Zagreb
40. OBAD ŠČITAROCI, M. (1996.), *The Renaissance gardens of Dubrovnik Area, Croatia*, „Garden History”, 24 (2): 184-200, London
41. OBAD ŠČITAROCI, M.; BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, B. (2006.), *Dvorci i ljetnikovci – kulturno naslijeđe kao pokretač gospodarskog razvoja*, „Villas, stately homes and castles: compatible use, valorisation and creative management”, 143-158, Zagreb
42. OBAD ŠČITAROCI, M.; KOVAČEVIĆ, M. (2014.), *Arboretum Trsteno – perivoj renesansnoga ljetnikovca*, „Art Bulletin”, HAZU, 64: 101-131, Dubrovnik
43. PRELOG, M. (1965.), *Analiza, valorizacija i zaštita kulturno-povijesnih objekata i ambijenata na području općine Dubrovnik*, Regionalni prostorni plan područja općine Dubrovnik, Dubrovnik
44. PRELOG, M. (1972.), *Dubrovnik*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 1-2: 3-6, Zagreb
45. PRELOG, M. (1975.), *Dubrovački statut i izgradnja grada (1272.-1972.)*, „Peristil”, 14-15: 81-94, Zagreb
46. PRELOG, M. (1978.), *Urbanistički razvoj Dubrovnika*, „Peristil”, 21 (1): 127-128, Zagreb
47. PRELOG, M.; TADIĆ, K.; TENSEK, I. (1979.), *Izvjestaj o šteti od potresa 15.4.1979. na spomenicima kulture na području Općine Dubrovnik*, Dubrovnik: Zavod za arhitekturu, Dubrovnik
48. PRELOG, M. (1985.), *Bilješke uz radove na obnovi Dubrovnika*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 10-11: 25-28, Zagreb
49. PRELOG, M. (1987.), *Dubrovnik: Prostor i vrijeme*, Zlatno doba Dubrovnika (katalog izložbe), Muzejski prostor, 27-32, Zagreb
50. PRELOG, M.; MARKOVIĆ, V. (1987.), *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*, katalog izložbe, Muzejski prostor Zagreb, Dubrovački muzej
51. PRELOG, M. (1989.), *Istraživanja Instituta za povijest umjetnosti u Dubrovniku*, Milan Prelog i Marija Planić-Lončarić, Obnova Dubrovnika 1979.-1989., Zavod za obnovu Dubrovnika, 275-279, Dubrovnik
52. PRELOG, M. (1991.), *Bastina bez bastinika*, „Prostor – Vrijeme”, 21: 24-31, Graficki zavod Hrvatske, Zagreb
53. PRELOG, M. (2003.), *Tekstovi o Dubrovniku*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
54. RODHE, M. (2012.), *La cura dei giardini storici, teoria e prassi*, Leo S. Olschki, Firenze
55. ROLLER (1955.), *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII. do XV. stoljeća*, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, JAZU, Zagreb
56. SALES, J. (1993.), *The conservation of English Landscape Gardens of the National Trust*, ICOMOS
57. SEFEROVIĆ, P.; MARIĆ, M. (2006.), *Čudo vode: prolegomena za ranorenesansni vodovod u Dubrovniku*, „Anali Dubrovnik”, 44: 95-137, Dubrovnik
58. STOJAN, S. (2017.), *Ombla, Vile i vilani*, HAZU: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku [knjiga u tisku]
59. ŠIŠIĆ, B. (1981.) *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, Izdavački centar, Split
60. ŠIŠIĆ, B. (1991.), *Dubrovački renesansni vrt, nastajanje i oblikovna obilježja*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik
61. ŠIŠIĆ, B. (1998.), *Renesansni vrtovi u Sudurdu na Šipanu*, u: Povijesni vrtovi, perivoji i parkovi primorske Hrvatske (zbornik), 155-160, Split
62. VEKARIĆ, N. (2012.), *Vlastela grada Dubrovnika*, 2. Vlasteoski rodovi (A-L), Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik
63. ZDRAVKOVIĆ, I. (1951.), *Dubrovački dvorci: analiza arhitekture i karakteristika stila*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd

IZVORI SOURCES

ARHIVSKI IZVOR

ARCHIVE SOURCE

1. Franciskanski katastar iz 1837.g., Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, Split

KARTOGRAFSKI IZVOR

CARTOGRAPHIC SOURCE

1. Digitalna orto-foto snimka, 2011., <http://geportal.dgu.hr/services/hok/wms>

INTERNETSKI IZVOR

INTERNET SOURCE

1. The Florence Charter: Historic Gardens (1982) ICOMOS IFLA <http://www.icomoshrvatska.hr/documents/1982%20Firentinska%20povelja%200%20povijesnim%20vrtovima.pdf> [7.9.2017.]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1.-24. Autori
TABL. I.-XI. Autori
GRAFOVI 1.-13. Autori

SAŽETAK

SUMMARY

GARDENS IN RIJEKA DUBROVAČKA

FACTORS OF IDENTITY AND CRITERIA FOR EVALUATION

Rijeka dubrovačka is a 5-km elongated embayment with the Ombla river source at its end. Located in close proximity to Dubrovnik (Croatia), it forms with it an integral administrative entity. It is one of the oldest agricultural and country landscapes of the former Dubrovnik Republic (1358-1808). In terms of country house construction, *Rijeka dubrovačka* is the area with the highest building density in Dubrovnik region.

This research forms part of a wider scientific research project entitled *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Planning Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage [HERU-2032]* funded by the Croatian Science Foundation. It is currently being conducted at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. The study encompasses 50 summer villas and their gardens developed between the 14th and the early 20th centuries. It is based on the archives, maps, scientific, professional and other sources including field work. The Franciscan Cadastre from 1837 and an ortho-photo map from 2015 provided a solid basis for comparison between the historical and present condition. The collected data were then thoroughly examined and supplemented with additional information during field visits.

Summer villas in *Rijeka dubrovačka* generally exhibit some specific features. First of all, they are located by the sea. As a result, the sea provides the main communication links with the City of Dubrovnik. Another peculiarity was the Early Renaissance water supply route from 1437, parallelly used as a land communication link with the City.

The villa designed as a country retreat is known as *Casa grande*. It originated mostly in the late 15th and in the 16th centuries. The country estate was designed for housing and farming purposes. Besides the villa building itself, it also comprised a garden, outbuildings, olive orchards, vineyards, and other agricultural fields. The country estates around Dubrovnik were created concurrently with the Renaissance villas in Italy. Although the Italian influences are undoubtedly present as is the inspiration drawn from antique villa models, the villas

around Dubrovnik show unique characteristics in terms of style and layout.

The gardens surrounding Dubrovnik villas, just like the buildings, were private family retreats. They were also designed for utilitarian purposes (growing crops) and adapted to spatial requirements (small sites on sloping terrains) determined by specific characteristics of the terrain and climate (Karst valley, warm summers). Using stone for construction, designing the garden *insulae* with 60-cm high walls for ground protection, terraced gardens, pergolas above the walkways for sun protection – these were the typical characteristics of the gardens laid out in the so-called “Dubrovnik manner” from Renaissance until the late 19th century.

Renaissance gardens of Dubrovnik were intimately connected with the villas. High walls enclosing the garden provided privacy and security. On an approximately orthogonal plan, the main walkway links the interior with the exterior. Although simplicity in garden design resulted primarily from functional requirements it was also inherently present in the city authorities’ recommendation to abstain from an ostentatious display of wealth which became a widely accepted norm of behaviour in the Republic of Dubrovnik. Water was unpretentiously provided in the form of fountains since it had to be rationally used. Sea water was in some gardens accumulated in the pools which served as fish ponds and water mirrors.

Radical changes of the villas and their gardens took place in the early 19th century when the French military administration set out to build a road in front of the villas and thus disconnect them from the sea. It was actually the Adriatic tourist motorway built in 1963 that marked the beginning of their massive devastation. The villas were thus set apart from their terraced backgrounds. In many cases the road adversely affected the integrity of the entire villa estates. The agricultural country landscape in *Rijeka dubrovačka* was further disrupted by planned housing developments as well as numerous illegal buildings.

Historic garden architecture of country estates in *Rijeka dubrovačka* exhibits some general characteristics that are widely recognized in the entire Dubrovnik area. These are the features of the *Renaissance garden of Dubrovnik* as a specific type of garden design developed throughout the 15th and the 16th centuries. The gardens of the villas in *Rijeka dubrovačka* underwent changes in terms of partitioning, reduction in size, disappearance of some garden and built elements. Nevertheless, one can still clearly recognize the *Renaissance garden of Dubrovnik* and its typical features which provide a solid basis for their reconstruction.

This research explores the present condition of the gardens, their features, architectural and garden elements of the entire country estates and establishes the criteria for their evaluation. Of all 50 country estates in *Rijeka dubrovačka*, one third is derelict, one third is partitioned, while a third of them have survived as historic country complexes. Thirty-two country estates are currently in use, while the rest has no purpose. Half of the villas have been repurposed for housing.

More than three-fourths of the country estates around Dubrovnik were created during the Renaissance, in the 15th and the 16th centuries, the most prosperous period in its history. Few gardens with reinterpreted Renaissance features were created in the 18th and the 19th centuries. Half of the complexes have gardens covering more than 50% of the entire sites. The surrounding grounds in 62% of the villas have been devastated, completely transformed or poorly preserved in comparison with their former condition. In 8% of the sites, the ambience has been partly preserved while in 2% the surrounding areas have been preserved almost intact.

Unresolved property and legal matters are the major obstacles to the restoration of villas, gardens, and entire country estates. However, the results of this research present a fairly optimistic picture since 50% of all country estates in *Rijeka dubrovačka* are owned by only one private owner which would hopefully facilitate their restoration and maintenance.

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

Akademik **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI**, redoviti profesor Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, voditelj je znanstvenoistraživačkog projekta *Heritage Urbanism*. [www.scitaroci.hr]

Doc. dr.sc. **MARA MARIĆ**, dipl.ing.agr., diplomirala na Agronomskom fakultetu (smjer Krajobrazno uređenje), a doktorirala na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radi u Zavodu za mediteranske kulture Sveučilišta u Dubrovniku.

MIRA MEDOVIĆ, mag.ing. prosp.arch., diplomirala studij Krajobrazne arhitekture na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Academician **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI**, Full Professor at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb, head of the scientific research project *Heritage Urbanism*. [www.scitaroci.hr]

MARA MARIĆ, Dipl.Eng.Agr., Ph.D., Assistant Professor, graduated from the Faculty of Agriculture and received her Ph.D. from the Faculty of Architecture in Zagreb. She works in the Institute for Mediterranean Culture of the University of Dubrovnik.

MIRA MEDOVIĆ, mag.ing. prosp.arch., graduated in landscape architecture from the Faculty of Agriculture of the University of Zagreb.

